



**Demeter Zsófia**

„Szent Istvánhoz méltó emlék”  
Városfejlesztés két ünnep között  
Székesfehérváron



**Demeter Zsófia**

„Szent Istvánhoz méltó emlék”  
Városfejlesztés két ünnep között  
Székesfehérváron

## *A sorozatszerkesztő előszava*

Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához című füzet sorozatunk egy új magyar műemléki topográfiai vállalkozás tervezett publikációs rendszerének egyik eleme, első lépcsőfoka.

Magyarországon eddig a műemléki topográfia európai műfajában az 1950-ben megindított és 1987-ben eddigi utolsó kötetéhez elérkezett egyetlen sorozat ért el széleskörűen használt, ám értelemszerűen mára információ tartalmában és részben koncepciójában is messze túlhaladott, tiszteletre méltó eredményeket. A szóbanforgó nagy vállalkozás négy és fél magyarországi megye és a főváros budai felének a feldolgozását készítette el, de tárgyát kizárólag a védett műemlékek képezték. A korszerű topográfiai azonban a teljes épített környezet helyrajzi összefüggéseiben, történetileg értelmezett felleltározását tekintik feladatuknak, mégpedig a teljes államterület periodikusan megújuló feldolgozásával. Multifunkcionális történeti alap kutatásról és publikációs műfajról van szó, amely, lényegét tekintve, az 1881-ben hozott első magyar műemlékvédelmi törvény óta mind a mai napig, állami feladatot is jelent.

A topográfiai kutatás céljaival, máig vezető történetével, jogi és intézményi alapjaival, valamint metodikájával önálló tanulmányban kívánunk foglalkozni. Itt csak a feldolgozás főbb logikai elemeire szükséges utalni. Ezek: egy meghatározott közigazgatási területre és emléktárára vonatkozó, különféle szakterületek által felhalmozott ismeretek szisztematikus összegyűjtése, a szükségesnek ítélt (elsősorban térképi) archív anyagok feldolgozása, teljes terepbejárás alapuló helyszíni dokumentálás, végül a megfelelő szerkesztési elvek alapján felépített, egyszerre szintetikus és analitikus műemléki topográfiai feldolgozás elkészítése. Az eredmény egy folyamatosan bővülő topográfiai archívum ill., a jövőben már mindenképpen adatbázis kell, hogy legyen, továbbá az erre épülő több szintű, akár webes alkalmazásokkal is számoló publikációs rendszer. A fő termék természetesen a Magyarország építészeti értékeit feldolgozó, a most meginduló vállalkozás léptékében több mint száz kötetre tervezett topográfiai könyvsorozat.

Jelen füzet sorozat két alapvető feladatot vállal: egyrészt a tudományos közösség számára minél előbb hozzáférhetővé, és adott esetben megvitathatóvá kívánja tenni azokat a tanulmányokat, amelyek az egyes folyamatban lévő, vagy későbbi területi részprojektekhez kapcsolódnak, másrészt a kutatási program nemzetközi beágyazása, szellemi karbantartása és folyamatos fejlesztése érdekében szisztematikus foglalkozni kíván a topográfiai kutatás módszertanával és elméleti kérdéseivel is.

Azt reméljük, hogy ez a publikációs forma a különböző érintett szakterületek képviselőinek érdeklődésével fog találkozni, és az esetleges reflexiók révén a már megindult munka eredményesebb lesz és gazdagodni fog.

*Entz Géza Antal*

Műhelytanulmányok  
a műemléki topográfiához – 6. füzet

Demeter Zsófia  
„Szent Istvánhoz méltó emlék”  
Városfejlesztés két ünnep között Székesfehérváron

Szerkesztő: Váczi Márk  
Sorozatszerkesztő: Entz Géza Antal

Megjelenik a Magyar Műemléki Topográfia Közhasznú Non-profit Kft. megbízásából az Alapítvány a Magyar Műemléki Topográfia Támogatására alapítványi támogatásával, együttműködésben a Magyar Városkutató Intézettel

Kiadja:  
az Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.  
Székesfehérvár, 2017.

Felelős kiadó: Sajtó Sándor

Kiadványterv és tördelés: Smohayné Geiszt Zsuzsanna

*A 2. oldalon Székesfehérvár várostérképe 1930-ból.  
A 63. oldalon az 1938-as várostérkép.  
Mindkettő Szathmári Sándor munkája.*

Az Alapítvány a Magyar Műemléki  
Topográfia Támogatására elérhetőségei:  
Postacím: 8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25.  
E-mail: [topografia@echomail.hu](mailto:topografia@echomail.hu)  
Telefon: +36-30/607-4729

ISSN 2415-8984  
ISBN 978-963-89942-7-1

Demeter Zsófia\*

„Szent Istvánhoz méltó emlék”  
Városfejlesztés két ünnep között Székesfehérváron<sup>1</sup>

Tartalom

|                                                                                             |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| A sorozatszerkesztő előszava .....                                                          | 5  |
| Bevezetés .....                                                                             | 8  |
| I. Térképek tanulságai .....                                                                | 9  |
| II. Zavaros Aladár polgármesteri korszaka (1919-1930) .....                                 | 11 |
| III.1. A Szent Imre Ünnepi év (1930) .....                                                  | 14 |
| III.1.1. Az év jelentősége, célja .....                                                     | 15 |
| III.1.2. Országos ünnepségek Székesfehérváron .....                                         | 17 |
| III.1.3. Fehérvári ereklyék és zarándokok a központi ünnepségeken .....                     | 20 |
| III.1.4. A Szent Imre évhez kapcsolódó építkezések .....                                    | 22 |
| III.1.5. Utcaelnevezések és rendezések .....                                                | 25 |
| IV.1. A Csitáry-éra (polgármester 1931-1941, utána Székesfehérvár város<br>főispánja) ..... | 27 |
| IV.1.1. A város térszerkezetének átalakítása .....                                          | 29 |
| IV.1.2. A Csitáry-féle városfejlesztés .....                                                | 30 |
| IV.1.3. Regionális szerep és urbanizáció .....                                              | 32 |
| IV.1.4. A Városháza átépítése .....                                                         | 34 |
| IV.1.5. „Fehérvár földje megnyílt és századok szőláltak meg belőle” .....                   | 36 |
| IV.1.6. Székesfehérvár, a szép szobrok városa .....                                         | 38 |
| IV.1.7. A Szent István Ünnepi év emlékezete .....                                           | 44 |
| V. Bibliográfia .....                                                                       | 46 |
| VI. Képek .....                                                                             | 49 |

---

\* művészettörténész, doktorandusz, ELTE BTK

<sup>1</sup> A tanulmány a Székesfehérvár műemléki topográfia tanulmányának továbbfejlesztett változata.  
Demeter Zsófia: Székesfehérvár fejlődése a két világháború között. In. Entz Géza Antal szerk.:  
Magyarország műemlékei, Székesfehérvár. Budapest, Osiris, 2009. 87-99.

## Bevezetés

„Szent Istvánhoz méltó emlék”<sup>1</sup> – így fogalmaz Angyal Dávid 1938 végén Hóman Bálinthoz írott levelében arról a munkáról, a Szent István címűről, amit a kultuszminiszter akkor jelentetett meg. Ugyan Angyal a kötetéről ír, de találkoztam olyan feherváriakkal, akik hasonlóan minősítették a két világháború közötti Székesfehérvár városfejlesztésének eredményeit. Ez pedig igen nagy szó! Sok szempontból még mindig ebből a korszakból, s főként abból a szellemiségből táplálkozik a város, amely a modern nagyvárosi fejlesztést a dicső történelmi múltra építette. Tudták, bár ezt azóta többször felejtette, vagy feledtetni akarta a politika: nem homokra építkeztek elődeink.

A két világháború közötti székesfehérvári városfejlesztés legjelentősebb korszakát két nagy országos ünnepség, az 1930-as Szent Imre év és az 1938-as Szent István év helyi bensőséges ünnepei jellemezték. Az ünnepek mintegy keretet adtak a céloknak, a célok megvalósítása pedig minősítette a polgármesterek tevékenységét. Egyikét a közvélemény értékén alul, a másikat pedig nagy megbecsüléssel máig emlegeti.

A Szent Imre évet Zavaros Aladár polgármester infrastrukturális beruházásai alapozták meg, majd ezeken az alapokon teljesedett ki a dicső történelmi múltra épített, Csitáry Emil polgármesteri korszakában megvalósuló modern nagyváros.

Jellemző a két világháború közötti korszak meghatározó személyiségeit sorra véve, hogy többségük valamilyen „viszonyban” állt Székesfehérvárral. Klebelsberg Kunó iskoláit az érettségivel bezárólag itt járta (Ciszterci Szent István Gimnázium), nagyhatalmú kultuszminiszterként is támogatta városát. Egykori segítői, akik az 1930-as években a kultúrpolitika, kulturális diplomácia, a közoktatás, művészetpolitika, a műemlék- és a közgyűjteményi ügyek felelősei voltak, különböző hivatalok élén állva<sup>2</sup>, személyükben is hozzájárultak a fehervári fejlesztésekhez. Leghatározottabban Hóman Bálint, akit 1932-ben Székesfehérvár országgyűlési képviselőjévé választottak. E két nagyhatású kultuszminiszteri teljesítmény a nemzet felemelkedésének alapjaként kezelve, sikerrel teremtett kulcspozíciót a kulturális politika számára. Az alkotói kört éppen a klebelsbergi kulturális diplomáciai sikerek és Gerevich Tibor tevékenysége nyomán ma „római iskola” néven emlegetjük, és a 20. század egyik legjelentősebb képző- és iparművészeti áramlatának tartjuk<sup>3</sup>, akik (Aba-Novák, Ohmann, Lux, Pátzay) Hóman minisztersége idején sok fehervári alkotást jegyeztek.

Szépen simult tehát bele ebben a korban a fehervári álláspont a nagy nemzeti

kultúrpolitikába. Zavaros Aladár polgármester fejlesztései azonban a nagy gazdasági világválság idején még csak az alapok lerakásához elegendőek, Csitáry Emil polgármesteri koncepciója azonban már a II. világháborút előkészítő ún. „győri program” hadászati fejlesztési lehetőségeit is kihasználva, igazi, látható, sőt megélhetést is biztosító sikertörténet lesz.

## I. Térképek tanulságai

Érdemes figyelmesen megnézni térképeinket. A Magyar Királyi Állami Térképészet által kiadott 1930-as térkép a belsőségeket ábrázolja. Természetesen még nem láthatók rajta az 1938-ra elkészült újdonságok: a Károly Király térről (a mai Fő tér) egyenes út vezet a kórház felé a püspökkert kerítése mellett, hiszen a romkertet még nem alakították ki, a várkörúti sarkon még áll az Eisenbarth-ház, a városházát még utca választja el a Zichy-palotától. A Vásártéren egyetlen épület a cédulaház. Már épül a Prohászka-templom, és az egykor a helyén állt járványkórház a Szent György Kórház mögött építették fel. Meglehetősen sok még ekkor a fedetlen csatorna, az 1927-ben átépített pályaudvar előtt is ilyenek kell átkelni. Kiepült viszont már a Budai út mentén a katonai létesítmények sora a huszár pótkeret laktanyától a csapatkórházig, sőt kiegészült a hadiárva intézettel és délről a javítóintézettel. (Ebből a sorból többet lebontottak azóta.) A Berényi út belvároshoz kapcsolódó házsora még erősen hiányos: a térképen még csak az 1928-ban átadott Téli Gazdasági Iskolát, és az Államépítészeti Hivatal jövőendő területét jelölik. Nem állnak még az 1930-as években a Belváros északi és déli határain létesült nagy bérházak, megvannak azonban még a kicsiny községi iskolaépületek, amelyeket majd csak a központi elemi építések számolnak fel.

Az 1930-ban és az 1938-ban kiadott Szathmáry Sándor, városi tb. műszaki tanácsos által szerkesztett térképek szinte folytatásai egymásnak, bár léptékük nem ugyanaz. A Székesfehérvár szabad királyi város feliratú térkép a belsőséget ábrázolja, a kövezetvám szedésére való sorompók között az Öreghegy és a Ráchegegy nélkül. Még látszik rajta több olyan objektum, amelyek napjainkra már eltűntek. Látjuk a Malom-csatornán még a régi Népfürdőt (az úgynevezett Háromkrajcáros fürdőt) és a Rózsáskerti régi strandot, sőt a kallómalom alatt a Keresztöltési hídnál a lófürdőt is. Jól látszik, hogy a Rózsáskert a Malom- és a Varga-csatorna között kialakult szigeten jött létre. A régi rózsáskerti fürdő városi tulajdonként már 1890-től üzemelt, s ezt is folyamatosan fejlesztették. 1930-ban már három medencéje volt, hivatalosan Szent István Fürdőnek nevezték (ez látszik az 1930-as térképen). Az új városi strandfürdőt 1934-ben avatták. 1938-ra viszont már lefedték a Malom-csatorna városi szakaszát, így eltűnt a Felmayer gyár mellett azelőtt csörgedező nyílt víz, s ezzel megszűnt a Szent János hídja is a Nagy Sándor (ma Ady Endre) utca végében, természetesen értelmét veszítette a Szent János kép is, amely addig a hidat díszítette, a hídon járókat védelmezte. Azt hallottam, hogy a mai út alatt még megvan.

A vasútállomástól délre még több bolgárkertészetet jelez térképünk, s ezek-

1 Angyal Dávid levele Hóman Bálintnak 1930. dec. 30-án, Hóman Szent István című művének megjelenése után.

2 Újváry Gábor: Két dudás egy csárdában. Hóman Bálint és Gerevich Tibor barátságának első éve. In: Újváry Gábor szerk.: Történeti ártérkép. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 165-201. 182-183.

3 uott. 190.

től is délre látszik a Cigánytelep. 1932-ben épült fel az Alsóvárosi vízműtelep, a szennyvíz- és szivattyútelep, amely mellett az állami csemetekert látható. Csitáry polgármester emlékiratai szerint ezek mellé akácerdőt, sárgabarack- és dió ültetvényt telepítettek.

Áll még ekkor a II. világháborúban elpusztult neológ zsinagóga, az Állami Méntelep, a Lövölde és benne a 30-as években szenzációként átalakított fedett sportcsarnok. Már látunk viszont olyan épületeket, amelyek az 1930-as években épültek. A vasút környékén megépült már a Középfokú Gazdasági Iskola, és már működik a Prohászka Emléktemplom, ahová 1938-ban temették Prohászka Ottokár püspököt. A vasútállomás épületétől széttekintve viszont még a Méntelep és a Lövölde közötti széles Deák Ferenc úton indulhatott a város felé az utazó, a tekintetet sem korlátozta a Polgári iskola (Béke téri iskola) épülete, melyet csak ezután építettek fel polgári iskolaként.

Az 1930-as években épült be az egykori tágas vásártér, s hozták létre az újat a Homokson. Ekkor építették fel a 2. Honvéd Vegyesdandár Parancsnokságot, a Magyar Nemzeti Bank székesfehérvári fiókját, 1938-ban avatták fel a Szent István Központi Elemi Iskolát a Széna téren. Az új strand mellett már látszik a Strandvendéglő és a korcsolyapálya új melegezője. A térkép természetesen nagyon kevésbé tükrözi a belvárosi átalakításokat, de már jelzi a királyi bazilika feltárt romjait, Szent István szobrát, illetve a Ciszterci Gimnázium új épületét. Tervként már megjelenik itt a hosszúsátságú házhelyek területe. Nem jelzik viszont még az 1938-as lendülettel eltervezett Vitézi Székház és a Horthy Miklós Kultúrház építkezését.

Az Öreghegy és Ráchehy úthálózatának térképén már látszik a Pestis pincék mellett a Sárgaföldes gödörben kialakított lőtér, melyet 1933-ban adtak át, de már 1934-ben Hóman Bálint adományával el is határozták a kibővítését. 1936-ban modernizálták az ifjúsági lőteret. Állt már a Fiskális úti óvoda, melynek első kapavágására is Hóman Bálint kocsizott ki az Öreghegyre 1934-ben, s amelynek költségeit a Bory-várban rendezett előadások, jótékony rendezvények bevételeiből rakták össze. Az óvoda kedves alkotása volt a szőlőhegyen borházzal, nyaralóval bíró polgároknak. Bándy Jánosné elmondta, hogy nyáron a misét is itt tartották, s utána sós-kiflis, sörös tízórai mellett töltötték a hangulatos délelőt.

Az Öreghegy szőlőhegyi hajlékaival, erre a célra épített nyaralóival nagyon kedvelt nyári lakhelye volt a fehérváriaknak, a Bányató pedig a gyerekek kedvence, úszóiskolája. „*Ez volt a mi Balatonunk*” – mondta Mihályi Gyuláné. Dr. Eisenbarth Tamás megfogalmazása szerint „akkor lett valaki igazi fehérvári polgár, ha városi lakása mellett volt az Öreghegyen szőlője és sírboltja a temetőben. Addig csak jött-ment embernek számított.” A Budai-, akkor Aranybulla út sarkán a mai katolikus templom helyén 1931-ben épült a Fiskális úti iskola, amely 1934-ig a Karl villában működő Máriavölgyi népiskolához tartozott, majd körzeti iskolává minősítették. Az épület 1944-ben bombatalálatot kapott. A Máriavölgyi iskolát természetesen szintén jelzi térképünk, nem messze a Bory-vártól. Az új iskola átellenében állt a közismert, s közkeletűen ma is csak így emlegetett Tujner-vendéglő. A Bányató melletti vendéglő és a Defekt csárda helyén bizo-

nyosan régebben is vendéglő állt, bár lehet, hogy nem viselt ilyen modern nevet. Térképünk jelöli dr. Csujka László gyümölcskertészetét és a városi faiskolát is a Köfém és a lakótelep helyén. Megtalálható még az 1938-as térképen a régi Szent Donát kápolna, a Püspöki szőlő, az Apáca szőlő, a Szent József major, a Ciszterciták szőlője a Zentai úton, vagy ahogyan többen ismerték a régi fehérváriak közül: Námesy Medi bácsi almása, és a diákok által díszített híres ciszter pince a mai Zentai úti iskola helyén. Mellette még működött a Rácbánya és a Budai út másik oldalán a Méhész telep.

Ez a két térkép tehát jól tükrözi: Székesfehérvár városa „őskoronázó faluból” most válik modern nagyvárossá.

## II. Zavaros Aladár polgármesteri korszaka (1919-1930)

Zavaros Aladár polgármesteri időszakát (1919-1930) a politikában a trianoni tragédia, a világgazdaságban a nagy válság (1929-1933), személyes életében pedig egy nagyon súlyos vádakkal terhes panama-botrány határozta meg. (A külföldi kölcsönök és a közadakozás pénzeinek hűtlen kezelése, valamint a Szent Imre év túlköltekezése voltak a vád fő pontjai). Szinte csak az urbanizációs feladatok teljesítésének sikere kapcsolódik pozitív felhanggal nevéhez<sup>4</sup>. Ezt a jelentős eredményt is el szokta azonban mosni a fehérváriak emlékeztetőben az, hogy az első országos ünnepségsorozat, a Szent Imre év eseményeinek kellős közepén, a városi társadalmat mély válságba taszítva robbant bombaként a sikkasztás híre, melyre spontán tüntetéseken követelték a bűnösök megbüntetését. Az események valósággal sokkolták a kegyeletes ünnep résztvevőit: nemzedék- és vezetőváltásra volt szükség.

Ezt a bő évtizedet méltán tekintették, bár főként a vége miatt, a fehérváriak „zavarosnak”. Utólag visszatekintve azonban javára kell írni: ez volt a nagyvárossá fejlesztés megalapozó időszaka. Jelentős infrastrukturális beruházások indultak, amelyeket többnyire külföldi tőkéből származó hitelekkel oldottak meg<sup>5</sup>. Legjelentősebb a Speyer és a Pragma kölcsön volt, amelyekkel kapcsolatosan a polgármester maga is panama-botrányba keveredett<sup>6</sup>.

Az I. világháborús népességnövekményt (katonaság létszámnövekedése, katonai kórházak, fogolytáborok és a városba behúzódnó nincstelenek) a békeszerződés utáni magyar menekültek, illetve a Hadiárva Intézet felállítása erősítette. Az intézet 1922-ben az I. világháborús barakkokban kezdte meg működését, épülete 1928-30 között létesült<sup>7</sup>. Az I. világháború alatt telepített hadi

4 Farkas Gábor: Hóman Bálint és a modern jobboldali politika érvényesülése Székesfehérváron 1932-1953. 247-256. In.: Ujváry Gábor szerk.: Történeti áttekintés. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 248.

5 Csurgai Horváth József: Székesfehérvár történeti szerepe és annak változásai. Acta. Tanulmányok I. 2004. 7-22. 19.

6 Farkas Gábor: Polgármester és városa. A polgárosodás folyamatai. Komárom, 1999. 47-52. 48.

7 Farkas Gábor: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kézirattár 445. 54.



objektumokat (hidrogén gázgyár, repülőtér, repülőgép javítóműhely Sóstón) a békeszerződés rendelkezése ellenére sem szerelték le, hanem polgárvá álcázva, folyamatosan fejlesztették<sup>8</sup>. A használatlan katonai objektumokban jelentős beruházással alakították ki 1922-25 között Magyarországon másodikként a rádióadót<sup>9</sup> a Rádiótelepen, melyhez 1939-ben csatlakozott a Bányatónál egy másik adó. Székesfehérvár ekkor a modern hírközlési rendszer egyik központja volt.

Az I. világháború után ismét a város stratégiai szerepe vált fontossá: a tanácsköztársaság alatt a vörös karhatalom és két zászlóalj vöröskatona, majd a román megszálló alakulatok (1919. augusztus 7. – október 6.) állomásoznak itt, kivonulásuk után a város a Nemzeti Hadsereg Fővezérsege központja (1919. október 12. – november 15.)<sup>10</sup>.

A kölcsönökön kívül a városi törzsvagyron egy részének értékesítésével teremtettek fedezetet a fejlesztésre. Eladták az Őrhalmi Szőlőket, a Rózsás-kertet, a Purger-malmot és a pénzügyi palotát, árukból bérlakásokat és közműveket építettek. Több városi tulajdonú földet (Kisbasa, Fövenyi dűlő, Laposmező) parcelláztak, és házhelyeket alakítottak ki.

A pénzügyi palota eladása után városi tulajdonú lakásokat építtetnek bérlakásként és a menekültek elhelyezésére. Ilyen lakások épültek a Felső Királysoron, a Havranek utcában, a Munkás utca (Géza u.) elején és az Ezredéves Iskola mögött.

Kislakás-építő akció céljára adták el a MÁV-nak a vasútállomással szemkötti területet 1921-ben. A vitézi telkeket a Vadmezőn, a Rác- és az Aszalvölgyi dűlőkben mérték ki. Bolgárkertészeti számára bérbe adták a szennyvíztelep melletti területet a Váralján a Basa árok mellett, ahol kiváló öntözési lehetőség volt. Új házsorok keletkeztek a Külső Berényi úton és a Csutora temető mellett.

A megfogyatkozott városi föld szántóin 1926-tól a város megszüntette a gazdálkodást: kisbérletbe adta a parasztnak. A városi gazdálkodás eszközeit, lovait, bognárműhelyét eladták<sup>11</sup>.

A város közvetlenül a háború után segítséghez juthatott az állami inség-akciókban való részvétellel. Eszerint segélyt az inségmunkában résztvevők kaptak a városon keresztül, a munkát pedig városrendezési célokra fordíthatták. Így rendezték pl. a Tanya-sort, a Csíkvári úti homokbányát, így épültek állami támogatással objektumok (pl. a Berényi úti polgári iskola, Széchenyi utcai aluljáró, amit akkor „alájárónak” neveztek, hiszen még igazi újdonságnak számított: nem is volt neve, csupán a vasúti sínek alá járt).

A trianoni békeszerződés után a városba új és új szakhivatalok telepedtek. 1919 őszétől Székesfehérvár rendőrkerületi központ, a kerületi kapitányság épületét 1927-ben építették a Vásártéren (befoglalva az egykori Pajzs Szanatóriumot). Így szabadult fel a múzeum számára a Bognár utca 3. szám alatti épü-

let, melyben 1929-ben nyílt meg a múzeum. A II. Csendőrkerület is székhelyet nyert Székesfehérváron, mely előbb négy, majd öt dunántúli megye parancsnokságát látta el. Ugyancsak regionális, vagy megyei funkciót kapott a város az erdőigazgatás, a Kultúrmérnöki-, a Tisztiorvosi Hivatal, a Mezőgazdasági Kamara és a Pénzügyigazgatóság letelepítésével<sup>12</sup>. A nagy középítkezések nyomán a városban elkezdődött a régi vásártér beépítése. Ekkor jelölték ki az evangélikus templom számára a területet (felépült 1932-ben Sándy Gyula tervei szerint), és ingyen adta a város a telket az Államépítészeti Hivatal épülete számára 1929-ben.

A városba költözött állami hivatalnokok elhelyezésére már a 20-as évek végén elkezdődött a bérházak építése. Erre a célra vásárolta meg a város a Szelkemajort, illetve adta át a MÁV Igazgatósági bérház számára a területet. Vitézi házhely céljára adott területet a város a Széna téren és a Segesvári utcában<sup>13</sup>.

1929 fontos dátum a székesfehérvári utcanévadás gyakorlatának kidolgozása szempontjából. Az 1929. március 1-jei közgyűlésen a névadás szempontjait alakították ki: fő szempont volt, hogy a történelmi nevekhez nem nyúlnak, de az új utcákat és területeket meghatározott elvek szerint nevezik el. Az Öreghegy, a Ráchegegy és a Maroshegy utcáit az elszakított országrészek településeiről nevezik el, Szárazrét és Feketehegy utcáit folyókról, a Vágóhídi-dűlő utcáit hegyekről, az Almássy-telep utcáit a magyar vezérekről, a búrtelepi utcákat a magyar történelem neves személyeiről, a Ráctemető mögötti utcákat pedig Szent Gellért, Szent Asztrik és Szent Mór püspökről<sup>14</sup>.

Nagy jelentőségű a városi gazdálkodást illetően, hogy 1924-ben a városi tulajdonú kommunális üzemeket összevonták, és részvénytársasági formában üzemeltették. Így adódott lehetőség a fejlesztésükre akár más városi jövedelmekből is, a következő korszakban pedig a Közművek Rt. kiegészülve már jövedelmet termelt, s azokat fordították városfejlesztési célokra. Így tehát a város maga alapított céget a kommunális szolgáltatásra, s ez a cég 1952-ig állt fenn.

A közművállalatba került villanytelepen rekonstrukció zajlott le. Az 1925-től modernizált erőműre a következő évtizedben rákötöttek több községet. Ezzel a városnak új szerepköre volt kialakulóban az energiaelosztásban. Nem szabad elfelednünk, hogy az erőmű fejlesztése lesz a kulcsa az 1930-as évek végi stratégiai iparfejlesztésnek is.

A 20-as évek végére megerősödött a városi vezetésben a fejlesztéspártiak szerepe. Témánk szempontjából fontos ezekről a vitákról elmondani, hogy már 1927-ben a belvárosi utcák és épületek műemléki feltárásáról és rekonstrukciójáról tárgyaltak. Say Géza felvetésének ekkor csak részeredménye lett a Szent Anna kápolna feltárása és helyreállítása, a belvárosi szintű tervek csak az 1930-as években valósultak meg<sup>15</sup>.

8 Farkas Gábor főszerk.: Fejér megye kézikönyve. CEBA Kiadó, 1997. 220.

9 Farkas Gábor: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kézirattár 445. 102.

10 Farkas Gábor: Várostartörténeti tanulmány. Székesfehérvár a két világháború között. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 81-127. 86-93.

11 Farkas Gábor: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kézirattár 445. 2-6.

12 uott. 100.

13 uott. 6-8.

14 uott. 39.

15 Farkas Gábor: Várostartörténeti tanulmány. Székesfehérvár a két világháború között. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 81-127. 105.

### III.1. A Szent Imre Ünnepi év (1930)

A 20. század történetének nagy ünnepei sorában méltán foglalkozunk az 1930-as Szent Imre jubileummal. Az I. világháború és az azt lezáró békék nagy traumája után ez az első kedvezőnek mondható, vagy kedvezővé tehető alkalom arra, hogy Magyarország kilépjen a nagy nemzetközi elszigeteltségből<sup>16</sup>. Ezt a 20-as évek végének olasz-magyar kapcsolataira építve nagy lelkesedéssel és méltósággal tette meg az ország. Tegyük hozzá azonban gyorsan, a némileg javuló nemzetközi fogadtatás sajnos nem járt együtt gazdasági föllendüléssel: éppen ellenkezőleg. Ez a nagy gazdasági világválság időszaka, Magyarországon már javában tanulják ekkor a válság fogalmait: pénztelenség, munkanélküliség, szegénység.

Nagy tehát az ellentét az általános szegénység és a lélekemelő ünneplés között. A szervezők és az ideológusok azonban jól értenek ahhoz, hogy a hátrányokból erényt kovácsoljanak, s abból a tömegek erőt merítsenek. Mindezt a Szent Imre albumban a következőképpen fogalmazták meg: „A béke és a keresztény szolidaritás ünnepét ültük, amelyen a világháború óta először találkoztak földünkön a volt ellenséges nemzetek katolikus bíbornokai, érsekei, püspökei s a laikus katolikus világ ragyogó elméi, hogy megpihenjenek, s testvéri közösségben új erőt szerezzenek a Kereszt árnyékában... Összefonódás volt ez az ünnepség: a múlt és a jelen, a hit és a technika, pompa és az áhítat, a keresztény és a nemzeti erők összefonódása.”<sup>17</sup>

Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás az Emericana ülésén, 1928. április 22-ei beszédében körvonalazódott a Szent Imre év országos ünnepé nyilvánítása<sup>18</sup>, melyre az összes katolikus népeket ünnepélyesen meghívták. Fontos tudnunk, hogy minden programtervezet számolt ekkortól Prohászka Ottokár és Szent Imre herceg fővárosi szobrának felavatásával. Augusztus 16-án tervezték Prohászka Ottokár szobrának felavatását<sup>19</sup>. 1929-ben hirdették meg a pályázatot, s a jelentkezők (köztük volt Bory Jenő is) makettjeit októberben be is mutatták a Múcsarnokban<sup>20</sup>. Fülöp Elemér (1882-1946) díjnyertes alkotását azonban csak 1934-ben állították fel a budapesti Károlyi-kertben. A mellékalkatokkal megkomponált szobrot 1945-ben ledöntötték, a püspököt ábrázoló főalakot 1985-ben állították fel Székesfehérváron a Prohászka templom udvarán, mai helyére 1992-ben került<sup>21</sup>.

1929. október 25-én keltezte a rendező főbizottság a jubileumi év megrendezésére való fölhívást, majd Szent Imre ünnepén, 1929. november 5-én adta

ki a püspöki kar közös pásztorlevelét. A rendező főbizottság felhívásában ekkor jelent meg az, hogy a jubiláris évben a székesfehérvári egyházmegye külön programmal szerepeljen. „Mély tisztelettel kérem Méltóságodat – írják Shvoy püspöknek –, hogy a székesfehérvári egyházmegye területén a Szent Imre jubiláris év keretében Székesfehérvárott speciális ünnepségek megtartását elrendelni méltóztassék. Ha van város, mely méltóképpen ünnepelheti Szent Imrét és az ő szent atyját, úgy az elsősorban Méltóságod székhelye. Beszéltem a főispánnal, az alispánnal és a polgármesterrel, akik készségesen kilátásba helyezték a hatóságok támogatását.” Huszár Károly javasolja a június 1-jei időpontot, amikor az iskolai ifjúság még együtt van.<sup>22</sup>

Az 1930-ban keletkezett országos programok már tartalmazzák a június 1-jei országos Szent Imre ünnepséget Székesfehérváron, s azt is, hogy ugyanezen a napon a Szociális Misszió Társulat vezeti zárándokait Székesfehérvárra<sup>23</sup>.

A város polgármestere így írta le ezt a helyzetet 1930 februárjában: „Magyarország lázasan készül a Szent Imre ünnepségekre. Bár az ország anyagi helyzete kevésbé alkalmas világraszóló ünnepségek megtartására és az ezzel kapcsolatos horribilis költségek elviselésére, mégis reményünk van arra, hogy az ünnepségekkel kapcsolatban a világ minden részéről sokan keresik fel országunkat, s így az idegenforgalom révén gazdasági életünk fel fog lendülni. Ha van város az országban, amelynek jussa van Szent Imre herceget ünnepelni, az első sorban Székesfehérvár...”<sup>24</sup>

Shvoy püspök 666. számú rendelkezésében<sup>25</sup> hivatkozott arra, hogy XI. Pius pápa a Szent Imre jubileumi évet 1930. május első vasárnapjától 1931. májusáig hirdette meg, ezért aztán az hivatalosan 1930. május 18-ától, 1931. május 3-áig tart<sup>26</sup>.

#### III.1.1. Az év jelentősége, célja

Huszár Károly a Szent Imre év aktualitását az egyik központi kiadványban a következőképpen fogalmazta meg. „A kor, amelyben az Árpád-házi szentek és Szent Imre is élt, Európa szerte a krisztusi szellemben való megújulásnak ideje volt.”<sup>27</sup> Felhívta a figyelmet arra az egyébként az év folyamán sűrűn emlegetett tényre, hogy „Szent István és családja volt a legelső magyar katolikus család az

16 Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica. Budapest, 2000.

17 Huszár Károly szerk.: Szent Imre album. A jubiláris ünnepségek története képekben. Budapest, 1930.

18 A jubiláris év főbizottságának 1929. évi jelentése az előzetes programról és a tervekről. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

19 Balanyi György – Schütz Antal szerk.: Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. Kiadja a Szent Imre herceg 900 éves jubileumi ünnepségeit rendező főbizottság Központi Irodája. Budapest, 1930. 97.

20 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. március 30.

21 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 75.

22 A rendező főbizottság levele a püspöknek, 1929. november 5. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év

23 A Szent Imre Jubiláris Év Országos Programja. A Rendező Főbizottság körlevele. Apostol Nyomda. Szent István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye.

24 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. Zavaros polgármester a kisgyűlésnek. 1930. február 6.

25 Litt. Enc. 1930. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

26 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. História Könyvtár I. Budapest, 1993. 203.

27 Balanyi György – Schütz Antal szerk.: Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. Kiadja a Szent Imre herceg 900 éves jubileumi ünnepségeit rendező főbizottság Központi Irodája. Budapest, 1930. 3-9.



országban”<sup>28</sup>. Az év jelentősége tehát szerinte elsősorban az ifjúság szempontjából fogalmazható meg. „A Szent Imre jubileumi év alkalmat akar adni a magyar ifjúságnak arra, hogy egy ihletett pillanatban Szent elhatározással beálljanak ugyanabba a történelmi munkába, amelyet István király és Imre herceg elkezdtek. Hegyeinket elvehették, bányáinkat kifoszthatják, erdeinket letarolhatják, pénzünk ronggyá értéktelenedhetik, a városok elnéptelenedhetnek, a falvak elpusztulhatnak, de az istenhívő magyar lelket nem lehet megölni bennünk, ha a magyar ifjúság nem akarja.”<sup>29</sup>

E célok között tehát igen hangsúlyosan szerepel, hogy a magyar ügy, ha most csupán egy lélekemelő ünnepel is, kerüljön ki a határokon túlra. Fontos a végeredmény szempontjából, hogy az egész katolikus világ figyelme ránk irányult, a magyar Árpád-házi herceget, mint példaadót ünnepelte az egész világ. Apponyi Albert híres megfogalmazása szerint: „Ez az ünnepség megmutatta a magyaroknak, mit jelent nekik a katolicizmus s a katolikus világgal megértette, hogy mit jelent neki Magyarország.”<sup>30</sup>

1930. június 2-án XI. Pius pápa a Szent Imre jubileum tiszteletére Szent Imre érdemeit kiemelő levelet intézett Serédi hercegprímáshoz és a magyar püspöki karhoz<sup>31</sup>. A Nono exeunte saeculo kezdetű apostoli levél szólt arról, hogy Szent István király családjában és udvarában „kivételes életszentségű férfiak és nők, sőt ifjak is támadtak”. Ugyanakkor a Szentatya felhívja a figyelmet arra is, hogy „nem elég nyilvános ünnepségek pompájában az elődök győzedelmeit emlegetni és a szentek nagy tetteit magasztalni, hanem arra kell törekedni, hogy a mostani magyarok a vallásos buzgóságnak ugyanolyan lángjával égjenek, mint a régiek”. Az ünnep fényét emelendő, a Szentatya legátust küld, „hogy az ünnepségeken és szertartásokon a Mi nevünkben és tekintélyünkkel elnököljön.”<sup>32</sup> Az ünnepségek elkezdése előtt tehát megérkezett a pápai bátorítás, majd a legátus is.

Legátusi felhatalmazással Aloisio Sincero kuriális bíboros 1930. augusztus 16-án érkezett Magyarországra, útja során nagy szimpátiával fogadták a hívek.

Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy ebben az évben változott a Szentszék magyarországi nunciusának személye: 1930. február 18-án nevezte ki a pápa Angelo Rotta thébai címzetes érseket erre a posztra, aki május 13-án mutatta be megbízó levelét Horthy kormányzónak<sup>33</sup>.

### III.1.2. Országos ünnepségek Székesfehérváron

Shvoy püspök megfogalmazása szerint az ünnepi év Székesfehérvárnak különös alkalmat nyújt a részvételre. „Székesfehérvárnak, amely örömmel vallja Szent Imrét a magáénak, mert itt született, itt halt meg, itt lett eltemetve, itt avaták szentté, s mert ő az itteni genius loci egyik integráns alkotó tényezője – s a székesfehérvári egyházmegyének hívei különös bensőséggel és külső fénnnyel akarják az ő jubileumát megülni. Életet alakító erővé akarják tenni az ő szellemét s büszkén akarják hirdetni ország-világ előtt, hogy Szent Imre itt ma is él és ihleti az ifjúságot és a meglett embereket egyaránt tiszta életre, igaz vallásosságra és nemes hazaszeretetre.”<sup>34</sup>

Shvoy Lajos püspök 1929. november közepén nevezte ki az egyházmegyei és a városi jubiláris bizottságot, előbbi élére Csúcs István fülei plébános, utóbbi élére Mátrai Rudolf tankerületi főigazgató került<sup>35</sup>. A civilek bizottságába dr. Zavaros Aladár polgármestert és dr. Kisteleki Károly főügyészt, az Emericana priorját is beválasztották<sup>36</sup>. 1930. április 9-én dr. Zavaros Aladár, Székesfehérvár szabad királyi város polgármestere a rendező bizottság elnöki tisztét is elvállalta<sup>37</sup>.

Az ünnepségek helyi rendező bizottságai május 15-én alakultak meg: a két nagy zarándoklat, a június 1-jei és az augusztusi Szent István hét bizottságán kívül alakult kalauzolásra, élelmezésre, elszállásolásra egy-egy bizottság. A bizottságokat fél évre választották, hiszen feladataik már májusban elkezdődtek, s mindkét kiemelkedő ünnepen, június 1-jén, az augusztusi Szent István héten, majd az októberi ünnepeken is szolgálatban voltak<sup>38</sup>.

A városi kisgyűlés előtt Zavaros Aladár polgármester 1930. február 10-én harcosan védelmezte a programot, kijelentvén, hogy „a csonkaország valamennyi diákja az iskolaév végén idejön Fehérvárra”, s egyébként is jelentős lesz a külföldi zarándokok száma. A városban szükséges előkészületek között már ekkor megemlítette az utcaelnevezést, két márványtábla felállítását, a Székesfehérvári kalauz kiadását, a Prohászka liget és a hősi szobor rendezésének ügyét<sup>39</sup>.

Április közepén a lehető legszélesebbre tárták a fehérváriak előtt az ünnepségek előkészítését. „Székesfehérvár városának, a város minden egyesületének, különösen azonban a katolikus szervezeteinknek nagy erkölcsi érdeke fűződik az ünnepségekhez, melyeknek pontos, figyelmes és méltóságteljes lebonyolításában mindenkinek erejéhez, idejéhez mértén részt kell vennie.”<sup>40</sup>

28 uott. 4.

29 uott. 7.

30 Huszár Károly szerk.: Szent Imre album. A jubiláris ünnepségek története képekben. Budapest, 1930.

31 XI. Pius pápa nyomtatott levele, és Serédi hercegprímás kísérelve Shvoy Lajoshoz, 1930. június 24. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

32 Huszár Károly szerk.: Szent Imre album. A jubiláris ünnepségek története képekben. Budapest, 1930.

33 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. História Könyvtár I. Budapest, 1993. 202-203.

34 Litt. Enc. 1930. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

35 Shvoy Lajos levele a főbizottságnak, 1929. november 17. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

36 Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év. Válaszlevelek és felkérések a bizottsági szereplésre.

37 A megyéspüspök országos ünnepséggel kapcsolatos levelezése. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

38 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. április 4.

39 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. február 12.

40 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. 73/1930. Zavaros polgármester felhívása az egyesületek értekezletére. 1930. április 15.

A hírlapi cikkek időről-időre kitértek arra is, hogy a jubileumi év folyamán Székesfehérvár zárandoklati kegyhely lesz, mely szerep központjába Szent Imre és Prohászka Ottokár püspök sírját és a ferencesek megújuló templomát helyezték<sup>41</sup>.

A székesfehérvári országos ünnepségek költségeire a polgármester 13250 Pengőt szavaztatott meg, az összes költség az utólagos elszámolásnál 22500 Pengőre rúgott<sup>42</sup>. A különbség egy része a Székesfehérvári kalauz kiadásából adódott.

Az ünnepséget vonzóbbá tették azzal, hogy a város nevezetes épületeit reflektorokkal kivilágították. Így emelték ki a püspökséget, a városházát, a vármegyeházát, a Zichy ligetet és az Ottokár parkot<sup>43</sup> (melyet 1943-ra egészítettek ki Ohmann Béla és Weichinger Károly alkotásával, a fehérváriasi csak Balkezes Angyalnak nevezett szoborral, valamint az Országalmával), illetve az 1929-ben fölavatott hősi emlékművet<sup>44</sup>.

Az ünnepi év legjelentősebb beruházására, a Szent Ferenc rendi Szent Imre templom renoválás utáni ünnepélyes megáldására 1930. május 29-én, a június 1-jére tervezett országos ünnepségekkel összevonva került sor<sup>45</sup>. Az átalakítási munkálatokat 1929 májusában kezdték.

Bölcskey utal arra, hogy a templom restaurálására már 1926-ban indított a rend gvardiánja gyűjtést „*még pedig aképen, hogy utcáról-utára megszervezte a havonkint 40, majd 80 fillért fizetőket*”<sup>46</sup>. Így érthető, hogy a könyvecske végén utcák és munkahelyek szerint sorolják fel az állandó adakozókat: számuk tekintélyes, névsoruk 17 oldalt tölt meg. Rajtuk kívül nagyobb egyszeri összeggel harminchárman járultak hozzá a költségekhez József királyi hercegtől a Tóvárosi Dalkörig<sup>47</sup>. A templom építkezéséről, a kibontakozó műről nagy cikket közölt a Fejérmegyei Napló 1930 húsvétján<sup>48</sup>, illetve a beszentalés után<sup>49</sup>. Bölskey és a sajtó véleménye érdekes, még ha nem is érthetünk feltétlenül egyet velük ma az újjáépítés megítélésében.

A templom újjászentalására május 29-én délelőtt került sor Shvoy püspök szolgálatával. Szentbeszédet a szombathelyi helyettes ferences tartományfőnök mondott, a délutáni körmenetet a rendfőnök vezette, az oltáriszentséggel pater Oslay Osvald tartományfőnök haladt<sup>50</sup>. Az ünnepségek a következő két napon folytatódtak, amellyel „*Szent Ferenc székesfehérvári fiainak 700 éves jubileumá-*

*nak ünnepségei bezárulnak és bemegyünk a nyolcadik századba, hogy ezután is azok legyünk, akik eddig voltunk: a nép igaz barátai*”<sup>51</sup>.

A június elsejei ünnepség programja, meghívottainak köre az év áprilisában alakult ki. Az ünnepség két főszereplője pozitív választ adott. Zichy Gyula kalocsai érsek a szent mise bemutatását örömmel vállalta. „*Hálásan köszönöm, hogy Méltóságod erről engem értesíteni és az ünnep napján a szentistváni bazilika egyik szegleténél állítandó oltáron végzendő csendes szentmise elmondására meghívni méltóztatott. A szíves meghívást készséges örömmel elfogadom s ha a jó Isten kegyelme megengedi, a szent misét a megjelölendő időben Méltóságod szándéka szerint bemutatom*”<sup>52</sup>. Glattfelder Gyula csanádi püspök ugyanígy örömmel vállalta a szentbeszéd megtartását<sup>53</sup>.

A lelkeszek szervezték a hívek zárandoklatszerű részvételét. Közülük többen kitértek a válság okozta nehézségekre is. A tatabányai bányaalelkész azt írta, hogy a nagy szegénység miatt nem tudnak jönni, mert pang a kőszén és a cement üzlet, az üzemek alig termelnek, eladatlan készletek vannak. „*Bármennyire is örülök a nagyszerű székesfehérvári kezdeményezésnek, és bármennyire is szeretnék kedves bányászaim ezreivel rajta részt venni, a mostoha gazdasági viszonyok miatt nem tehetem meg.*” A zsámbéki plébános a nyelv kérdését vetette fel. Zárandokok „*...előreláthatólag szép számmal fognak jelentkezni a németajkú községekben és ezek között sok lesz olyan, különösen az öregebbek közt, aki gyengén ért és beszél magyarul. Jó lenne talán ezeknek a lelki épüléséről is egy szónok által gondoskodni. Elhíheti nekem, aki ismerem a svábokat és viszont magam hála Istennek nem vagyok még eszidőszert pángermánizmussal meggyanúsítva, hogy a németajkúak mellőzése egyházi téren keserű gyümölcsöket hoz és csak a katolicizmus látja kárát.*” A plébános felvetésére valóban külön is kezdtek foglalkozni a németajkú hívekkel: a főbizottság a püspök útján, sőt aláírásával levelet intézett a németajkú plébániákhoz május 24-én, amelyben Makkos Máriára, vagy Máriaremetére induló zárandoklatot terveznek számukra<sup>54</sup>.

A meghívott vendégeket arra kérték, hogy az ünnepségen díszmagyarban jelenjenek meg, a helyieket pedig arra, hogy az ünnepségek és a körmenet útvonalain a házakat lobogózzák fel, az ablakokat pedig gyertyával, szőnyeggel és virággal díszítsék<sup>55</sup>. Az útvonaltól függetlenül is mindenki tűzze ki házára a nemzetiszínű zászlót, „*mert ez az ünnep nemcsak a katolikus, hanem a magyar nemzet ünnepe is*”<sup>56</sup>.

Az ünnepség 1930. május 31-én szentmisével kezdődött. Este a várost kivilágították. „*Ekkor már álltak a városháztéren a megafonok és négy irányból is hall-*

41 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. január 28.

42 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. Kimutatás a költségekről. 1930. november 12.

43 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 25.

44 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. április 28.

45 Demeter Zsófia: A szent Imre jubileumi év 1930-ban. Alba Regia 37. Székesfehérvár, 2008. 7-39.; Demeter Zsófia: „Szent Imre, Isten leventéje” In.: Lőrincz Tamás szerk.: Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről. Szent Imre Templom. Székesfehérvár, 2007. A szent Imre jubileumi év. 125-162.

46 Bölskey Ödön: A ferencrendiek székesfehérvári Szent Imre temploma. Debreczeni István könyvnyomdája, 1930. 13.

47 uott. 29-47.

48 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. április 20.

49 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. június 1.

50 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. május 31.

51 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 28.

52 Zichy Gyula kalocsai érsek levele. A megyéspüspök országos ünnepséggel kapcsolatos levelezése. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év

53 Glattfelder Gyula csanádi püspök levele. A megyéspüspök országos ünnepséggel kapcsolatos levelezése. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év

54 Az országos főbizottság levele a püspököknek, 1930. május 24. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

55 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 29.

56 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. június 1.

ható volt a budapesti stúdió rádió programja”<sup>57</sup>. Másnap az ünnepi misét az egész ország hallhatta, hiszen azt a Magyar Rádió közvetítette<sup>58</sup>, illetve a Filmhíradó felvételeket készített, amelyeket itthon és külföldön is bemutattak, híradóként és jubileumi filmként is<sup>59</sup>. Érdekességként említik a korabeli újságok, hogy ekkor közvetített első alkalommal Székesfehérvárról élő adást a Magyar Rádió<sup>60</sup>.

Június elsején a püspökség előtt felállított szabadtéri oltárnál tartották az ünnepi szentmisét, majd a Szent István ereklyével a körmenetet. Ezután a székesegyházban Te Deumot tartottak<sup>61</sup>. Délután az ünneplők tömege az 1927-ben elhunyt boldog emlékezetű Prohászka Ottokár püspök sírját a Szentháromság temetőben (Hosszútemető) kereste fel. (A temetőkápolnát a fehérvári születésű Simor János hercegprímás 1874-ben újjátarta meg, s szüleit is itt temettette el). 1927-től Prohászka püspök a temetőkápolna kriptájában nyugodott, sírhelye országos zarándokhellyé vált. Prohászka püspök újratemetésére az országos Szent István-jubileum keretében, 1938. június 1-jén került sor az emlékére épült Prohászka templomban. A Prohászka-templom közadakozásból történő építkezése a Szent Imre év idején már általános érdeklődés közepette folyt<sup>62</sup>.

### III.1.3. Fehérvári ereklyék és zarándokok a központi ünnepeken

A budapesti ünnepek előtti legjelentősebb hír a fehérváriak számára a Szent Imre ereklye visszakerülése volt. A Székesfehérvári Friss Újság beszámolója szerint a jubileumi év kutatásának eredménye volt az, hogy Székesfehérvárról az ereklyék Nagy Lajos korában kerültek Aachenbe. Gróf Széchenyi György az egyházközségek egyházmegyei központi tanácsának ülésén kérte Shvoy püspököt, hogy vegye fel a kapcsolatot Aachen püspökével<sup>63</sup>.

Shvoy püspök július 17-én fordult a kölni bíboros érsekhez. Az ő közbenjárására Straeter, főltszentelt aacheni püspök és prépost készségesnek mutatkozott arra, hogy az ottani ereklye egy részét átadja a székesfehérvári püspöki palota ereklyegyűjteménye számára. A bíboros levele szerint az átadásra a budapesti ünnepeken kerül sor<sup>64</sup>.

A hívek nagy tömege köszöntötte Sincero bíboros, pápai legátust a székesfehérvári vasútállomáson augusztus 16-án délelőtt. A beharangozó újságcikkek nosztalgiával írják: „Mikor utoljára járt itt pápai legátus, akkor Székesfehérvár még a királyok városa volt...”<sup>65</sup> A legátust augusztus 15-én búcsúztatta XI. Pius

pápa Rómában, a pápai küldöttségnek Cesarini, Luttor Ferenc prelátusok<sup>66</sup>, illetve Giuseppe Roncalli, címzetes püspök (a későbbi XXIII. János pápa) is tagjai voltak<sup>67</sup>.

A fehérvári vasútállomás átépítése közben is igyekeztek az épületet feldíszíteni. A legátus a pápai és a magyar nemzeti színekkel dúsan felvirágozott trieszti gyorssal érkezett. A püspök latin nyelvű beszéddel köszöntötte, amelyre Sincero bíboros olaszul és magyarul válaszolt<sup>68</sup>.

A Székesfehérvári Friss Újság híre szerint a legátus Károlyi József, Székesfehérvár képviselőjének (1917-18 és 1919-21 között főispán) budapesti Szentkirályi utcai palotájában szállt meg<sup>69</sup>, hazautazásakor városunkban búcsúztatták augusztus 24-én este<sup>70</sup>.

Fehérvár vezetői testületileg kaptak meghívást augusztus 17-ére a Szent Imre-szobor budapesti felavatására<sup>71</sup>. Augusztus 19-én külön zarándokvonattal szállították az egyházmegyében őrzött Szent István- és Szent Gellért-ereklyéket az egyházmegyéből összesereglett zarándokok kíséretében a budapesti körmenetre. Shvoy püspök vezetésével a menet már kb. 5 ezer főre szaporodott<sup>72</sup>, élén a Hadiárva Intézet zenekara haladt<sup>73</sup>. A lipótvárosi bazilikába kísérték az ereklyéket, itt várakozott már az aacheni püspök is a Szent Imre ereklyével<sup>74</sup>.

Külön ünnepség keretében vette át Székesfehérvár Aachen püspök-prépostjától „Szent Imre testi ereklyéjének egy részét, mit Nagy Lajos királyunk vitt ki oda az általa emelt magyar kápolnába”<sup>75</sup>. Az aacheni püspök német nyelven mondta az átadó beszédet, Shvoy püspök magyar és német nyelven köszöntötte meg.<sup>76</sup>

Az egyházmegyei zarándokok részt vettek augusztus 19-én este a Dunán megrendezett Krisztus-király körmenetben<sup>77</sup>, majd 20-án a Szent István körmeneten<sup>78</sup>, amelyhez a Szent Gellért Szálloda előtt csatlakoztak<sup>79</sup>.

A Szent István és a Szent Imre ereklyék a Szent Jobb előtt haladtak<sup>80</sup>. Augusztus 20-án délután 5 óra előtt<sup>81</sup> indult vissza a különvonat, amelyen már „az aacheni püspök által Székesfehérvár számára visszaadandó Szent Imre ereklyét”

57 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. június 3.

58 Egyházközségi Tudósító II. évfolyam 7. szám. 1930. szeptember. 4.

59 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. április 16.

60 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. május 25.

61 A papság szerepe a Szent Imre körmeneten. Shvoy püspök rendelkezése a papság felé. Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év.

62 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 51. Székesfehérvár, 2002. 29-30., 168-169.

63 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. augusztus 10.

64 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 6.

65 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 15.

66 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 15.

67 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. História Könyvtár I. Budapest, 1993. 204.

68 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. augusztus 17.

69 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. augusztus 15.; Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 8.

70 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 24.

71 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. július 25.

72 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 22.

73 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 22.

74 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 22.

75 Szentiványi Károly: Szent Imre ereklyéjéről. Egyházközségi Tudósító. II. évf. 7. szám. 1930. szeptember. 1.

76 A Székesfehérvári Egyházmegye részvétele a budapesti Szent István és Szent Imre ünnepeken. Egyházközségi Tudósító. II. évf. 7. szám. 1930. szeptember. 5.

77 Egyházközségi Tudósító II. évfolyam 7. szám. 1930. szeptember. 5.

78 Egyházközségi Tudósító II. évfolyam 7. szám. 1930. szeptember. 5.

79 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 22.

80 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 15.

81 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. augusztus 22.

is hozták<sup>82</sup>. (Érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy ez az ereklye-adományozás lett az alapja, kiegészülve a Boldog Gizella ereklyével, a Magyar Szent Család különös fehérvári tiszteletének.) A visszafelé utat is hódolók tömege állta végig. A zarándoklatról hazatértek úgy emlékeztek erre a napra, melynek sokaságát „könnyű leírni, de nehéz elképzelni” annak, aki ilyen tömeget még nem látott. A nép öt órán keresztül, húsz kilométeres menetben hömpölygött végig az útvonalon<sup>83</sup>.

A zarándoklat pompája és lelkisége mélyen megérintette a résztvevőket. A korabeli irodalom sokszor kiemeli, hogy az országos ünnepségeken hét bíboros jelent meg. A nap végén mindenki azt gondolhatta, hogy bizony most szép és nagy dolgot látott. Csak a két egyszerű palóc atyafi gondolkodott másként, akik a Székesfehérvári Napló szerint egészen egyszerű magyarázatot adtak mindenre: „...*Az úgy van, hogy ma van a búcsú Pesten. Itten a Serédi primás úr a főplébános. Hát meghitta a többi kollégáit is a búcsúra, aminthogy a búcsúkor a mi plébános urunknak is elgyűnnek segíteni a környékbeli kollégái. Hát elgyűttek, itt vannak.*”<sup>84</sup>

### III.1.4. A Szent Imre évhez kapcsolódó építkezések

Élénk érdeklődés kísérte az ünnepségekhez kapcsolódó terveket. Érdekes, hogy azt is, ami nem is valósult meg. Ilyen volt a nemzeti királyok mauzóleuma Székesfehérváron. A tervet a polgármester veti fel: építeni kell a dicső múlt emlékeire, különösen az Árpád-kor emlékeire, Székesfehérvárott a királyi bazilikára. Nagy hírlapi érdeklődés mutatkozott a terv iránt.<sup>85</sup>

A Prohászka park sorsa is élénken foglalkoztatta a közvéleményt, hiszen a város már az előző évben megvásárolta a püspöki palota falánál, a várfal tövében levő telkeket. A cél egy emlékező park kialakítása és távlatokban egy monumentális emlékmű felépítése volt<sup>86</sup>. A terep rendezése a Szent Imre ünnepségek miatt 1930 tavaszán megkezdődött<sup>87</sup>. A Múzeumegyesület kezdeményezte a park kiképzését is, de annak költségeit a pénzügyminiszter nem engedélyezte. Az anyagi nehézségeket látva Dieballa Mária a helyi kezdeményezést részesítette előnyben, s tipikus női tervként javasolta, hogy a parkot virágos kerteté alakítsák, s benne a régi népének ábrázolását: Virágos kert vala, híres Pannónia. Ehhez javasolja: „*odaillőnek látnám virágból Magyarország térképét. Fekete, vagy sötétlila árvacskákból az elfoglalt területeket*”<sup>88</sup>. Később a tervet kiegészítette a

Szent Korona és a magyar angyalos címer virágokból való kirakásával<sup>89</sup>. A költőnőhöz illő költői kép nagyon megihlette a polgármestert<sup>90</sup>. A közvélemény is Ottokár püspök virágos kertjeként kezdte emlegetni a tervet, hiszen emlékeztek még arra, a püspök mennyire szerette és csodálta a virágokat<sup>91</sup>. A környék uradalmainak tulajdonosai (Batthyány, Pappenheim, Károlyi, Cziráky) a fákat és virágokat díjmentesen ajánlották fel<sup>92</sup>.

A hősi szobor ügye nagy indulatokat kavart. Hikisch Rezső kompozícióját az 1926-ban elfogadott tervek szerint a Szent István Székesegyház altemplomának kapuja köré tervezte, elhelyezésére 1929. július 2-án került sor<sup>93</sup>. A kompozícióhoz hozzá tartozott Pásztor János fekvő katona szobra is, melyet azonban a tér rendezése előtt nem tudtak elhelyezni<sup>94</sup>.

Felállítása óta a közvélemény egy része az elhelyezést finoman szólva is „balkezesnek” ítélte<sup>95</sup>, s kezdeményezte az emlékmű áthelyezését<sup>96</sup>. Széchenyi Viktor főispán szerint „*a város nagy baklövést követett el akkor, amikor a hősi emlékművet abban a kuckóban helyezte el, ahol ma áll*”<sup>97</sup>. Javaslat szerint a hősi szobor kerüljön a Szentháromság szobor helyére a Zichy ligetbe, vagy az Ottokár parkba<sup>98</sup>. Az Ottokár parkba való helyezést Dieballa Mária helytelenítette, neki tetszett a féldombormű az eredeti helyén is<sup>99</sup>, ahogyan Keresztes Józsefné is emellett érvelt<sup>100</sup>. Végül maga a főispán volt kénytelen az alkotókkal tárgyalni, akik az áthelyezéssel nem értettek egyet, hiszen ők a megbízást erre a helyre kapták<sup>101</sup>.

Azzal is számolt persze a város vezetősége, hogy az emlékmű a helyén marad: ebben az esetben a város tárgyalta a kompozíció szarkofággal való kiegészítését, tehát a teljes befejezést is<sup>102</sup>. A sokféle tervtől függetlenül deszkamemlékműt készíttettek, amelyet, mint a hősi emlékmű hátterét állítottak fel próbaként a Zichy ligetben, az Ottokár parkban, sőt a Megyeháza előtt, a régi huszárszobor környékén is. A helyszíneket a megye és a város vezetői, valamint az alkotók megnézték március 19-én. Véleményüket jegyzőkönyvben rögzítették, amelyben leszögezik, az emlékmű elhelyezésére nincsen alkalmasabb hely, mint amelyre készült<sup>103</sup>. A helyszíni szemle után az a döntés született, hogy a Szigethy-ház miatt az emlékművet nem fejezik be, hanem csak négy oszloppal

82 Shvoy püspök levele a MÁV vezérigazgatójának, 1930. augusztus 8. Székesfehérvár Püspöki Levéltár. Szent Imre ünnepségek

83 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 22

84 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. augusztus 22.

85 Pl. Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. január 5.; Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. január 1.; január 17.;

86 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. január 4.

87 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. március 8.

88 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930 február 9.

89 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 23.

90 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. 28/1930. Sürgős teendők a február 10-i kisgyűlésből.

91 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 5.

92 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 20.

93 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 45.

94 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 51. Székesfehérvár, 2002. 152.

95 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. február 12.

96 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. február 16.; február 22.

97 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 12.

98 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. február 12.

99 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. február 14.

100 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. február 15.

101 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 20.; Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. február 22.

102 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 12.

103 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930 március 19.



kiemelik, a hősök napjának tiszteletére fel is avatják<sup>104</sup>.

Fontos megfigyelnünk, hogy a Hősi szobor elhelyezése körüli vita a Múzeum-egyesületet határozott álláspontra kényszerítette: ebben összekapcsolódott a hősi szobor áthelyezésének és az éppen tervezett 69-es szobor elhelyezésének kérdése<sup>105</sup>. A vitában alakult ki a Múzeumegyesület azon határozott álláspontja, amit egészen 1938-ig, az újabb, a Szent István szobor elhelyezésének vitájáig képviselt, hogy a Városháza terét a Szent István szobor számára kell fenntartani<sup>106</sup>.

Bory Jenő ebben az évben kezdte meg a 69. gyalogezred hősi szobrának készítését, igaz, ekkor még a Városház téren, a Felmayer-ház előtt tervezik felállítani. Végül az avatásra 1931. június 14-én került sor, eredetileg a városnak háttal állt fő figurája a Széchenyi utca torkolatában<sup>107</sup>.

Hírlapi polémia támadt a Püspökkút szobrai kapcsán is (avatták 1928. június 24-én<sup>108</sup>). Egy fővárosi lapnál vetődött fel, hogy azon Szent Gellért és Szent Mór szobrát az alkotó felcserélte<sup>109</sup>. Bory Jenő ugyancsak hírlapi cikkben védte meg álláspontját, mely szerint Szent Gellért püspököt vértanúként, Szent Mór püspököt pedig Szent Imre alakjával a legendák alapján ábrázolta<sup>110</sup>. Bory álláspontját Bölcskey Ödön tovább vitatta<sup>111</sup>.

Vida Pál kezdeményezésére kérelmezte a római katolikus egyházközség, hogy Simor János hercegprímás szülőházát emléktáblával jelöljék meg<sup>112</sup>. A ház ekkor a Simor utcai magyar szűrszabó háza, itt született Simor János, szülei később a Palotai utca 1. szám alá költöztek<sup>113</sup>. Az azóta lebontott házról 1988-ban került az emléktábla a székesegyház falára<sup>114</sup>.

Városi beruházások egész sora az ünnepi év kapcsán indult, vagy fejeződött be.

Kormányzati akarattal sikerült kezdeményezni 1930 elején a Széchenyi utcai vasúti aluljáró megépítését, s ezzel párhuzamosan a Széchenyi utca és a Palotai utca rendezését. Az elsőhöz a MÁV és a Duna-Száva-Adria társaság, illetve a város a költségek egynegyed részével, az államkincstár a felével, az utcarendezésekhez a város és az államkincstár járult hozzá. Az utcarendezés az út alászüllyesztését, tehát az aluljáró kialakítását is tartalmazta<sup>115</sup>.

Ezzel függött össze a Székesfehérvár és Siófok közötti új betonút átadása, melyre 1930. május 18-án került sor, s ekkor szárazon és nedvesen is a Királyi Magyar Automobil Klub tagjai kipróbálták<sup>116</sup>.

A vasútállomás átalakítása is ekkor folyt. A régi faszerkezetes csarnok tetejét lebontották, s elkezdődött a szigetperonok kialakítása, amelyeket alagutakon közelítenek meg<sup>117</sup>. A Kereskedelmi Társulat azt is felvetette, hogy a város vegye meg a tetőt, s azt állítsa fel a piac fölé, így képezve ki a fedett piacot<sup>118</sup>.

A Hadiárva Intézet megújításának első periódusa erre az évre fejeződött be. Célként jelölték meg, hogy a Dr. Vass József Hadiárva Intézet az ország legmodernebb ipariskolájává fejlődjön. Ekkor tűntek el a világháború óta a Budai úton éktelenkedő barakkok, s helyükön három épület állt<sup>119</sup>. Ekkor az intézet igazgatója Jancsó Sándor volt (Jancsó Miklós édesapja), aki sikeresen szervezte meg az intézet bővítésének lehetőségét, s így három iparág (fa-, fém- és kerámiaipar) tanítását már az intézetben tudták megoldani. Az épületek között gyülekező teret alakítottak ki. Egy hangulatos újságcikk arról számol be, hogy az asztalosműhelyben Vass János vezetésével éppen a Szent Imre templom restaurálásához megrendelt új oltárdíszeket készítenek, Márky Béla vezetésével a kerámiaműhelyben folynak az első porcelán-kísérletek<sup>120</sup>.

Az akkor még a Hiemer-házban működő leánylíceum elhelyezéséről éppen az ünnepi évben kezdődtek meg a tárgyalások a Székesfehérváron nevelkedett gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszterrel. Az ő segítségével készültek el az új leánygimnázium (mai Teleki Blanka Gimnázium) tervei, és az építkezések is megindultak<sup>121</sup>, sőt tavasszal már az épület tető alá hozását is tervezték<sup>122</sup>. Az építkezés előkészítéseként szükségessé váló ház és telek kisajátításához az engedély éppen a nagy ünnepek előtt héten érkezett meg<sup>123</sup>, az avatásra azonban már csak Hóman Bálint idejében kerül sor.

### III.1.5. Utcaelnevezések és rendezések

A jubileumi ünnepek előkészítő bizottsága, s ugyanakkor a kisgyűlésben a polgármester is Szent Imre utca elnevezését javasolta<sup>124</sup>. Az új utcaelnevezéseket a Múzeumegyesület foglalta rendszerbe, majd ennek alapján bekerült az előkészítő bizottság anyagába, melyről a Székesfehérvári Napló részletesen beszámolt: „*még a jubileumi év kezdete előtt a Szent István által emelt Nagyboldogasszony bazilika és az egykori királyi palota helyét, ahol Szent Imre született, s ahol később évszázadokon keresztül a nevéről elnevezett kápolna állt, díszes emléktáblákkal jelöltesse*

104 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. március 20.; Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 14.; Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. március 20.

105 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. április 11.

106 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. április 11.; Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. április 9.; április 20.

107 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 91.

108 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 69.

109 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 7.

110 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 12.

111 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 20.; Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. március 6.

112 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. február 20.

113 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. február 20.

114 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 196.

115 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. január 19. Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. január 19.

116 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. május 20.

117 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. május 21.

118 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. április 13.

119 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 30. Marschall Rafael: Székesfehérvári kalauz. Debreczeni István Könyvnyomdája. Székesfehérvár, 1930. 83.

120 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 30.; Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. április 20.

121 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. január 17.- küldöttség tárgyal Klebelsbergnél az építkezés ügyében, a miniszter ígéri: elsőbbséget biztosít fölnevelő városának. Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. január 17: az építkezések még 1930-ban megindulhatnak.

122 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. április 4.

123 Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. május 25.

124 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepek. 1455/1930. számú; 3441/1930. számú kisgyűlési határozat.



meg”, a várfal környékét rendeztesse, s alatta az Ottokár parkot alakítsa ki. Kérte továbbá az „Ybl Miklós utcának Szent Imréről, a Szent Imre utcának Boldog Gizeláról, való elnevezését, a Rákóczi utca elejének a Várkörútig Bazilika-térre, a Bank utcának Szent Korona utcává, a Virág utcának Kancellár utcává, a mentelep mögött húzódó új utcának Szent Gellért utcává, a Gáztelep utcának Szent Margit utcává, az Erzsébet útnak pedig Szent Erzsébet úttá való változtatását s a jubileumi év tartamára egy idegenforgalmi iroda felállítását.”<sup>125</sup> Mindezt a törvényhatósági bizottság kisgyűlése március 11-én elfogadta<sup>126</sup>.

Az ünnepségek útvonalába eső közterületek rendezésére került sor. Elhatározzák a Prohászka püspök sírjához vezető út és a Göbel János tér rendezését<sup>127</sup>. A Göbel tér egyik felén játszóteret, a másik felén parkot alakítottak ki. A Palotai út Hal tér felőli szakaszát is rendezték: a Felmayer gyár előtt két sor fát ültettek<sup>128</sup>. Sürgősen be kellett fejezni a ligetek kialakítását. Ilyenek készültek az említettekén kívül a Palotai út végén és az Ősz utca elején is<sup>129</sup>. Rendezték a Kálvária-sort, s a rendezett utcák mentét murvával szórták fel, illetve gypepítették. Minderre a belügyminiszter engedélyezte a költségeket<sup>130</sup>.

A Szent Imre templom falán a jubileum kapcsán helyezték el a Szent Imre emléktáblát, mellyel feltételezett szülőháza helyét jelölték meg. Az emléktáblát Philipp István rajza alapján Holló Barnabás (1865-1917) készítette<sup>131</sup>. Ugyancsak Philipp tervezte a királyi bazilika helyét jelző bronztablát, amelyet a püspökség kerítésén a Bank utca tengelyében helyeztek el<sup>132</sup>.

Székesfehérváron Szent Imre szobrát, Lux Elek (1884-1941) alkotását 1935-ben állították fel a Géza nagyfejedelem téren. Ünnepélyes avatójára az 1938-as összevont szoboravató alkalmával került sor május 19-én. A szobor a második világháború alatt megsérült, Székely János Jenő restaurálta, majd 1991. november 5-én avatták fel újra mai helyén, a Szent Imre templom oldalában<sup>133</sup>.

A Szent Imre év saját jelentőségén túl mintegy a Szent István év főpróbájaként is szolgált. 1930-ban minden megtörtént, ami a kor technikai lehetőségei között megoldható egy egyházi és lelki ünnep kapcsán, de szerény keretek között. Az eseményt körülvevő közhangulat, még a hivatalos megnyilvánulások is egyre csak a szegénységről, munkanélküliségről, pénzhíányról szóltak. Mindez nem csoda: a nagy világgazdasági válság idején játszódtak le ezek az események. Az is érthető azonban, hogy miért gazdagabbak, látványosabbak az 1938-as Szent István év ünnepei: ekkor már a világháborút megelőző háborús

konjunktúra időszaka köszöntött be.

A felívelést a fehérvári közvélemény szerint is mélypont előzte meg. A Zavaros-botrány jól beleveződött a fehérváriak lelkébe ennek jelzésére. A legsürgősebb felkészülés közben, május 28-án hívták össze azt a rendkívüli városi kisgyűlést, amelyen betegségére való tekintettel szabadságolását kérte<sup>134</sup>. A fehérvári ünnepségeket még levezényelte, megható szónoklatokat mondott. Szabadsága alatt külföldi tanulmányi terveket szőtt, hiszen Klebelsberg Kunó kultuszminiszter neki ítélte az egyik ösztöndíjat az arra érdemes városvezetők közül<sup>135</sup>. Állásából a belügyminiszter távirata nyomán függesztették fel, 1930. július 17-én indították meg ellene a fegyelmi eljárást, a büntetőeljárás megindítására is sor került még ebben az évben. A fegyelmi vizsgálat eredményét egy év múlva hirdették ki. Kiemelték a városnak okozott anyagi károkat, a közpénzek tekintélyes részének elsikkasztását, bizonyos vállalkozók jogtalan előnyökhöz juttatását (nyilván a leadott sáp fejében), az ellenőrzés elmulasztását és bizonylatok megsemmisítését.

A bűnvádi eljárás is sokáig tartott, mindkét folyamatot nagy érdeklődés kísérte, a hírlapok részletesen tárgyalták. A büntetőperben egyrészt Zavaros polgármesterként elkövetett, másrészt magánemberként elkövetett vétségei szerepeltek. Polgármesteri tisztségéből hivatalosan 1931. október 18-án mentették fel. A hatalmas terjedelmű vádiratot 1932-ben terjesztette a főügyesség a törvényszék elé. Vádpontokként a hivatali visszaélés, a csalás, okirat hamisítás, hűtlen kezelés merült fel, de nem minden esetben igazolódtak a vádak. A vádlottak közül (sokan voltak!) csak Zavaros volt vizsgálati fogságban, a többiek szabadlábon védekeztek. (Ezért fordulhatott elő, hogy Varga Elemér műszaki tanácsos az eljárás közben öngyilkosságot követett el.) Zavaros Aladár 8 hónapos börtönbüntetése ellen az ügyész és az elítélt is fellebbezett. Utóbbi vesztlére. A fellebbeviteli eljárásban az ítéletet súlyosbították 1 év 3 hónap szabadságvesztésre.<sup>136</sup>

#### IV.1. A Csitáry-éra

(polgármester 1931-1941, utána Székesfehérvár város főispánja)

Az 1930-as Zavaros-botrány következtében lezajlott változások eredményei csak az évtized végére látszódtak. Új városi vezetőréteg és fiatal, dinamikus polgármester, dr. Csitáry Emil került a város élére, aki el tudta érni nagyívű tervei kormányzati támogatását<sup>137</sup>. Molnár Tibor így ír a helyzetről visszaemlékezése-

125 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 1.

126 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 12. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. Zavaros polgármester 1930. április 24-ei rendelete.

127 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 12.

128 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. március 29.

129 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. 3441/1930. számú kisgyűlési határozat.

130 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. április 20.

131 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 203.; Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. Szent Imre ünnepségek. Zavaros polgármester rendelete, 1930. április 24.; 9494/1931.

132 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 7.

133 Magony Imre: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. 65.

134 Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. május 28.; május 31.

135 Székesfehérvári Napló. III. évf. 1930. július 9. Székesfehérvári Friss Újság. XXXII. évf. 1930. július 9.; július 11. Fejérmegyei Napló. XXXVII. évf. 1930. július 9.

136 Kazai Viktor: „Zavaros” panama. Dr. Zavaros Aladár, Székesfehérvár polgármesterének büntetőpere. ACTA, 2004. 123-158. Farkas Gábor: Várostörténeti tanulmány. Székesfehérvár a két világháború között. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 81-127. 106-107.

137 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 51. Székesfehérvár, 2002. 142-151.

iben: „*A Zavaros-Varga bűnügy után előlről kellett felépíteni a város közigazgatási hitelét, becsületét. Puritán jelleme, jogi és adminisztratív tudása, példászerű és céltudatos takarékosága megbirkózott e nehézségekkel is.*”<sup>138</sup>

A polgármester éppen a Szent Imre év tanulságaiból indult ki, amikor városvezetési elveit a dicső történelmi hagyományok megbecsülésére építette, és ugyanakkor a nemzeti ügyek szolgálatába állította. Méltó keretét adják ezeknek a Szent Imre jubileum és a Szent István év alkotásai és ünnepei<sup>139</sup>.

Csitáry Emil jogvégzett, már világlátott fiatalemberként az I. világháború alatt, 1915-ben kapcsolódott be a városi adminisztrációba<sup>140</sup>, ott a lehetséges fokozatokat végigjárva, 1931-ben polgármesterré választották. Ezzel együtt viselte a főispáni tisztelet is, miután a két törvényhatóság, a megye és a székváros főispáni állását kettéválasztották<sup>141</sup>, 1939-től 1941-ig. A következő évben csak a főispáni tisztségben tevékenykedett, ám ezután a városi főispáni állást megszüntették (ekkor hadművelleti kormánybiztos lett).

Természetesen Csitáry mint a városi adminisztrációban otthonos és a városfejlesztést előtérbe helyező vezető, fontosnak tartotta, hogy a Zavaros-korszak alkotásait befejezze és kiteljesítse, tudatosan vállalva a modern nagyváros megteremtését.

Csitáry koncepciójának lényeges eleme a dicső múltra épülő teljes városfejlesztés: az urbanizáció eredményeinek a városhatárokig való eljuttatása, egyre újabb, lehetőleg regionális, vagy országos hatókörű szervek városban való letelepítése és a nagyipari fejlesztés. A programnak tehát alappillére a dicső múltra épülő városfejlesztés, de nem csupán azért, hogy a város méltó legyen múltjához, hanem azért, hogy el tudja tartani népességét.

Az 1830 és 1930 közötti száz évben ugyanis a város népessége majdnem megduplázódott (most meghaladta a 42 ezret), házainak száma pedig majdnem meg-négyszereződött. Társadalmában az őstermelők, a közlekedés, valamint a kereskedelem és hitelélet területén foglalkoztatottak aránya sokkal magasabb, mint a hasonló kategóriájú városokéban. Ez önmagában is jelzi az iparosítás hiányát.

Székesfehérvár az 1930-as évek infrastrukturális fejlesztéseinek következtében vált képessé a nagyipar fogadására<sup>142</sup>. Ilyen szempontból a II. világháború megakasztotta a fejlesztést, és részben tönkretette az alapokat, mégis ezen indult meg a nagyvárossá válás.

#### IV.1.1. A város térszerkezetének átalakítása

A város középpontjában, a legsűrűbben lakott városias területen a 20-as évekre már elfogytak a beépíthető területek. Újakat, s egyben széles utakat is a várkör csatornájának beboltozásával nyertek. (Fontos itt visszautalni az 1873-as szabályrendeletre, mely igen körültekintően rendelkezett az akkor még nyitott csatornákról. Leszögezték: ott majd út lesz, tehát kellő szélességben kell tartani a csatornák partjait.)

A várkörúti csatornaboltozások három szakaszban történtek. Időben első a régi Várkörút déli szakasza, a 10-es 20-as években történik, rajta a Petőfi utca új nyílása körüli középületek sora épült: Ipariskola, Felsőkereskedelmi, a Nőnevelő új épülete, majd tanítóképzője<sup>143</sup>.

Időben másodszorra boltozták az északi szakaszt, melynek középpontjában a Belváros Rákóczi úti nyílása és csomópontja áll. Ezen a szakaszon levegős modern villasor épült az 1930-as években. Szép széles árnyas (három sor) gesztenyealléval, melynek kivágásán az 1970-es évek végi útszélesítéskor hiába keseregtünk (mementóként maradt egy fa a régi múzeum udvarán, de ezt idézi vissza a Várkörút napjainkra befejezett felújítása).

Harmadikként nyílt meg az Új Várkörút (ma Prohászka út), amely a vasútállomás előtt kialakított új térbe torkollott<sup>144</sup>.

Bontásokkal új tereket alakítottak ki, így jött létre pl. az Országzászló tér, a Hősök tere, a Prohászka liget. Az Országzászló tér kialakításához a Múzeum épületével szemközti háromszögletű háztömböt, a Bognár utca sarkát bontották le, ahol Fekete Zoltán fényképész műterme is állt. Ettől északra a Szelke major lebontásával kialakult téren minden oldalról modern bérházak építésére volt lehetőség. A Szelke majort a Székesfehérvári Friss Újság hasábjain Bedő Miklós búcsúztatta: „*Vége a Szelke majornak. Egy darab régmúlt távozott el vele a város szívéből, egy régi ormótlan és formátlan épületsor, sok földberoskadt és megrepedezett fal, amely pedig emlék volt, egy rég letűnt világ emléke.*”<sup>145</sup> A múzeum épülete és az új bérházak közötti téren állították fel a Rimanóczy Gyula tervei szerint kiképzett Országzászlót, melyet 1936-ban avattak fel.

Bonyolult telekcserékkel egy egész régi háztömböt bontottak le az Oskola utca és a Jókai utca területén, ahol a Ciszterci Rend új gimnáziuma (Rottman Elemér terve), a Horthy Miklós Kultúrház (ma Vörösmarty Mihály Könyvtár és Csók István Képtár, Schmidl Ferenc terve) épült, illetve kis tér alakult ki, a mai Bartók Béla tér.

Rendezték a Városház teret, s ennek szempontjából a Romkert feltárása és kialakítása, valamint a Városháza tömbjének átalakítása mondható a legjelentősebbnek. A rossz, vagy elrontott homlokzatú házakat átalakították, s az akkor már igen elhanyagolt állapotban lévő Ferences templomot, a püspöki székesegyházat és a Szent Anna kápolnát restaurálták.

138 Molnár Tibor emlékei az 1910-1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. 23.

139 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 51. Székesfehérvár, 2002.; Demeter Zsófia: „Alba Regia él és ünnepel” Az 1938-as Szent István-év Székesfehérváron. Honismeret. XXVIII. évf. 2000/4. 9-44.; Demeter Zsófia: A Szent István Emlékév Székesfehérváron. Magyar Múzeumok 2001/1. 30-32.; Demeter Zsófia: Hóman Bálint és a székesfehérváriak. In. Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 2004. 62-88.

140 Farkas Gábor: Fejér vármegye történeti archontológiája. Alba Regia, XXIX. 2000. 137-157. 152.

141 uott. 153.

142 Farkas Gábor főszerk.: Fejér megye kézikönyve. CEBA Kiadó, 1997. 220.

143 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Székesfehérvár Anno.... Székesfehérvár, 1990. 148.

144 uott. 149.

145 Székesfehérvári Friss Újság, 1934. augusztus 22. 2. o.

A Belváros rendezésének mintaszerű alkotása volt a mai Városháza tömbjének kialakítása. Ma a Városháza hangulatos lépcsőkön, dombra futó utcákon teljesen körbejárható, s ez a kis séta lehetővé teszi számunkra, hogy a fontos műemlékeket, mint a székesegyházat és a Szent Anna kápolnát megtekintsük.

A székesegyház restaurálása, az altemplom rendezésével, a bejárata előtti tér és a hősi emlékmű befejezésével járt együtt. Hiszen a Pásztor–Hikisch kompozíció a fekvő katonával vált teljessé, amit viszont csak a Szigethy ház lebontásával kialakított térben állíthattak fel. Ekkor alakult ki tehát a Hősök tere. Az I. világháborús hősi emlékmű azon részét, amely tulajdonképpen a Szent István Székesegyház altemploma kapudíszé 1929-ben állították fel. Pásztor János szobra, Hikisch Rezső építészeti terve és Havranek Antal kőfaragó munkája látható itt Ady Endre versidézte társaságában: „*Be szép ilyen végzetes néppel ugyanannak tudni magunkat*”<sup>146</sup>. Fehérváron él az a tudat, hogy ez az egyetlen köztéren feltüntetett Ady idézet. A fekvő katona szobrát, Pásztor János munkáját a Csitáry polgármester által tervezett szarkofágon 1938 májusában avatták, de a fej megsérült, így a szobrot a következő évben kicserélték. A szobor és az egész kompozíció sorsa a II. világháború alatt és után sem lett kevésbé mozgalmas.

1936-ban határozták el azt, hogy a vasútállomás előtti rendezetlen területet lezárják, térré alakítják. Hönsch mérnök tervei alapján láttak munkához: először a Méntelep vonalában levő területet parcellázták, s azon emeletes házsor építését engedélyezték. A terv megvalósításához megszerezték a pénzügyminiszter engedélyét is, ami 25 évi adómentességet biztosított az itt építkezők számára. A nyitott csatornákat befedték, a vizes területeket kiszárították, illetve feltöltötték. A tér feltöltéséhez a MÁV Igazgatóság adta a pályaudvari salakot. Itt épült fel a Prohászka emléktemplom első üteme (Fábián Gáspár terve alapján 1929-33 között), amelynek építési bizottsága élén a polgármester állt. A teret a Széll László tervezte Középfokú Gazdasági Iskola (a mai Vasvári Gimnázium), majd 1943-ban a polgári iskola (Béke téri iskola) zárta le. Így alakult ki az egységes tér koncepciója, amelynek közepén a vasútállomás előtti mélyített pihenőpark várta a fáradt utasokat. 1938-ban nyitották meg az új vasútállomás aluljárós, szigetperonos közlekedését, és ekkor már az új park díszé a Városház térről elhozott Bory-alkotás, a Püspökkút volt.

#### IV.1.2. A Csitáry-féle városfejlesztés<sup>147</sup>

1931-ben Marosi Arnold, a múzeum igazgatója Bory Jenő 69-es Hindenburg Gyalogezred emlékműve elhelyezésekor azon kesergett, hogy mennyire hiányzik egy elfogadott városrendezési terv, amely előre gondoskodna az utcák és terek kiképzésének meghatározásáról.

<sup>146</sup> Ady Endre: Nótázó vén bakák. A halottak élén című kötetből. (1918)

<sup>147</sup> Demeter Zsófia: „Volt valaki...” Hóman Bálint, a modern várospolitikai székesfehérvári támogatója. Újváry Gábor szerk.: Történeti ártérképek. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 256-269.

Csitáry Emil városfejlesztési koncepciójaként éppen ilyet dolgozott ki, s előre meghatározta a 30-as évtized irányait. Középpontjában a Szent István évre (1938) való felkészülés állt, amely időpontra egy modern nagyváros kialakítását célozta meg. Törekvésének teljes sikerét mutatja, hogy korszakát „fehérváriasan” Csitáry-éraként szokás emlegetni.

A városközpontot illetően tudatosan fogtak hozzá egy városképjavító folyamathoz, amelynek alapját a Say Géza által már 1927-ben felvetett műemléki felújítás képezte, de beleértették utóbb a cégfeliratok egységesítését is.

A város anyagi erejét a belvárosi rekonstrukcióra fordították. Az utcák, terek rendezésére, a strand területének és a Sárospöldecs dűlőnek rendezésére felhasználták az ínségmunkákra átutalt központi kormányzati támogatást, illetve erre használták a polgárok befolyó adóját is. Központi támogatást vettek igénybe a nagy kiemelt beruházásokhoz: ebből készült a romkert feltárás és az emlékhely kialakítása, a Szent István szobor pedig egyenesen a „nemzet ajándéka” volt Szent István városa számára.

A nagy rendezési folyamat élén Kotsis Iván és Schmidl Ferenc építészek álltak, hozzá Hóman Bálint, székesfehérvári nemzetgyűlési képviselő, miniszter révén állami fejlesztési pénzeket kaptak<sup>148</sup>. Egyáltalán a város vezetése, a modern jobboldal összefogásával most jó kormányzati támogatással dolgozhatott. Városfejlesztő programját a nemzeti célokhoz kapcsolta. Nem csupán az országalapító szent királyhoz, hanem ahhoz a szerephez is, amelyet a város a Nemzeti Hadsereg fővezérletének székhelyeként 1919 őszén betöltött. Ezzel sikerült feledtetni a legitimista bélyeget, s ennek látványos következményei lettek. Hosszas törvényhozási előkészítés után sikerült elérni, hogy az országgyűlés két háza együttes kihelyezett ülést tartson Székesfehérváron<sup>149</sup> (1938. augusztus 18.), illetve azt, hogy a város az országos program egyik színhelye legyen. Horthy kormányzó kétszer, az állami, egyházi és katonai vezetés 1938-ban három nagy országos jelentőségű eseményen járt Fehérváron (vitézavatás: 1938. május 22; a Szent Jobb látogatása és Prohászka püspök újratemetése: 1938. június 1.; és az országgyűlés).

Érdekesként jegyezhető meg, hogy született arra kormányzati elképzelés, hogy Szegedhez hasonlóan a nemzeti gondolat újkori születési helyeként fejlesztik Székesfehérvárt is<sup>150</sup>. Erre többek között maga Hóman Bálint, vagy Gerevich Tibor, illetve Aba-Novák Vilmos itteni szerepe is utal.

Az őskoronázó faluból modern nagyvárossá váló Fehérvár ásatott, szobrokat állított, műemlékeket újított fel, építkezett, várost fejlesztett tehát, és közben megteremtette a növekvő számú lakosság életlehetőségeit is. Munkahelyeket, infrastruktúrát, ipartelepeket létesített, lakásokat építtetett<sup>151</sup>. Mindezt olyan

<sup>148</sup> Demeter Zsófia: „Volt valaki...” Hóman Bálint, a modern várospolitikai székesfehérvári támogatója. Újváry Gábor szerk.: Történeti ártérképek. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 256-269.

<sup>149</sup> Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város. Székesfehérvár, 2002. 179.

<sup>150</sup> Farkas Gábor: Polgármester és városa. A polgárosodás folyamatai. Komárom, 1999. 47-52. 50.

<sup>151</sup> Demeter Zsófia: Székesfehérvár fejlődése a két világháború között. Entz Géza Antal szerk.: Magyarország műemlékei, Székesfehérvár, Osiris, Budapest, 2009, 87-99. 89-96.

erővel mutatta meg országnak-világnak, olyan horderejű ünnepeket rendezett, hogy még saját lakóit is meggyőzte arról: érdemesek erőfeszítéseik<sup>152</sup>.

#### IV.1.3. Regionális szerep és urbanizáció

Székesfehérvár jelentőségének megnövekedése már 1936-ban érezhető volt. Ekkorra a tankerületi királyi főigazgatóság, az orvosi kamara és a tűzrendészeti kerület is székhelyet nyert Fehérváron. Mindezek regionális szerepkört jelentettek.

Az átalakításokra a város nagyon sokat költött. Belső tartalékai jó része a városi közmű részvénytársaság nyereségéből adódott, vagyonán és az általa biztosított infrastruktúrán alapult. Elsősorban ebből adódott a környező települések szoros kapcsolata, mely máig jellemzője Fehérvár kapcsolatrendszerének.

A polgármester kiegyensúlyozott gazdálkodással, és egyben szigorú takarékossgal teremtette meg az építkezések városon belüli társadalmi támogatottságát: a lakosságtól, az egyházmegyéig, a megyei adminisztrációtól a hadseregig mindenkit megnyert, hiszen mindenki a nemzeti gondolat ünneplését és saját érdekei megvalósulását egyszerre látta benne. A városban lévő szervek saját épületeiket is felújították a nagy ünnepekre. Csitáry nagyon sokat tett azért, hogy programját ellenzékével is elfogadtassa, s minden erőt a városfejlesztésre koncentrált. Jellemző, hogy polgármestersége idején nem fordult elő, hogy a közgyűlésben támadás érte volna a várospolitikát<sup>153</sup>.

Fontos megfigyelnünk, hogy a koncepció végrehajtásakor már létezett a városfejlesztésről és az építésügyről országos szabályozás (az 1937. évi 6. tc.), amelynek szellemében, illetve végrehajtási utasítása alapján fejeződtek be az átalakítások, s amelyre az 1940-ben kidolgozott városfejlesztési program épült<sup>154</sup>.

Csitáry polgármester, s ez talán legnagyobb érdeme, elsőrendű fontosságot tulajdonított a Zavaros Aladár polgármestersége alatt megalapozott urbanizáció továbbfejlesztésének. Célja az volt, hogy a Belvárostól a külvárosok széléig elvigye az akkori technika minden vívmányát. Megalakították a város köztisztasági vállalatát, a jeggyárat, az új kőbányát, új vásárteret képeztek ki a Homokoson, megépült az egészségház, a gyógyíthatatlan betegek menháza, az úri nők otthona. Jelentős fejlesztést hajtottak végre a város saját kezelésében levő villanytelepen: az energiával ellátott települések gyűrűje már Pákozdtól Nádasdladányig ért. Ekkor cserélték ki a Belvárosban a légvezetéseket föld alatti kábelekre, s az 1938-as évre modernizálták és kiterjesztették a színes díszkivilágítást. A Villanygyár hulladék hőjét a kórház és a Felmayer gyár hasznosította.

A 30-as évek Fehérvára sokat nyert azzal, hogy polgármestere jelentős köz-

lekedéspolitikai változtatásokat ért el. A 30-as éveket nagy útépitési láz jellemezte. Az országos főutak hálózatát is ekkor tekintették át, és ekkor adtak számot is nekik. 1935-től alakították át a Palotai út városból kivezető szakaszát. Ez lett az egyetlen olyan országos főút 0 kilométere, amely nem a fővárosból indult: ez ugyanis a 8. számú gráci főút<sup>155</sup>. Csitáry polgármester érdeme, hogy a 7-es számú, ún. balatoni utat átvezettette a városon. Ez akkor érdemnek számított, hiszen ez az út turisták tömegét, kereskedőket és vásárlókat hozott a városba. Hangulatos átvezető útszakasszá alakították a Balatoni út elejét: a régi Stop vendéglőben valóban mindenki megállt. Ekkor csatlakoztatták az utat a Dinnyésről a szőlőhegy alatt beérkező úttal. Az út kiépítésével párhuzamosan állami kezdeményezésre a város 1909-ben elnyert kövezetvám szedési jogát megvonták, a vámsorompókat lebontották, a kiesett vámbevételért cserébe a város átalányt kapott. A Schmidl Ferenc és Molnár Tibor által frissen tervezett, és éppen a jubileumi évre átadott Palotai utca és a Szeder utca találkozásánál épített vámházat dohányos boltoknak adták bérbe, az itt lakó vámőrök más beosztást kaptak. Ez és néhány másik régi vámház még ma is áll, s helynevek is megőrizték a sorompók helyét. A Királysor és a Budai út találkozásánál kialakult csomópontot még ma is Sorompónak hívjuk.

Ugyancsak a balatoni kivezető úttal függ össze, hogy az utat a beboltozott Jancsár csatorna fölött, a Tátra és a Hátszegi utakat is bekapcsolva vezették el a Kanizsai vasútvonal mellett, majd 1939-ben megkezdődött a felüljáró útszakasz építése (Sávoly Pál terve). A felüljáró vezetése miatt kisajátították a Vörösmarty tér 7. sz. Sváb-házat, lebontották, s az útcsomópont mellett a közművek alapjából új városi bérházat emeltek. Az átalakításokat kapcsolták a vasútvonal alatt átvezető Széchenyi utcai szakasz 1931-es megépítéséhez és a vízelvezetéshez<sup>156</sup>.

Székesfehérvár népességmegtartó erejének növelése nagyon fontos cél volt. Az a veszély fenyegetett, hogy a lakáshiány miatt a hadtestparancsnokságot elhelyezik innen. A Csitáry-korszakban ezt is sikerült megoldani: a közművek nyugdíjalapjából maga a város három, összesen négy bérházat építtetett. Ilyen volt pl. a Várkörút 21. és a Prohászka út 20. számú. Mindkettőt és az ún. TÉBE-házat is – a Kossuth u. és a Várfoke u. sarkán – Kotsis Iván tervezte. Hübner Tibor tervei szerint épült fel a Nemzeti Bank és bérházának épülete. „Ugyancsak sikerült hosszas utánajárással biztosítani, hogy a püspökség, a zirci rend, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a TÉBE, a Magyar Nemzeti Bank nyugdíjalapja is építtetett bérházakat...” – írta Csitáry emlékirataiban<sup>157</sup>. Így érhetett el sikert a Hóman Bálint vezette népes küldöttség a város díszpolgárává választott Imrédy miniszterelnöknél: a kellő beruházások megtétele mellett arra is hivatkoztak, hogy a Szent István év ünnepei során milyen sok szerep jutott a helyben állomásozó katonaságnak. A hadtestparancsnokság tehát maradt, sőt új parancsnoki épületet emeltek számára, melyet Hübner Tibor tervezett (Vegyesdandár parancsnokság,

152 Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár Anno...2. A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 51. szám, Székesfehérvár, 2002. 146-147.; Demeter Zsófia: Szent István városa önmagára eszmélt. Székesfehérvár ünnepi éve 1938-ban. Szabadpart 37. szám, 2008 6sz.

153 Farkas Gábor: Polgármester és városa. A polgárosodás folyamatai. Komárom, 1999. 47-52.50.

154 Farkas Gábor: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kéziratár 445 24-26.

155 Farkas Gábor: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kéziratár 445. 28-29.

156 uott. 34.

157 Csitáry G. Emil: Emlékiratok. Székesfehérvár, 2013. 146.



szovjet központ, a Barátság, utóbb Művészetek Háza).

Az állami támogatások abban is megnyilvánultak, hogy a városban található állami épületeket az illetékesek restauráltatták, az ünnepi évre építtette fel a Magyar Nemzeti Bank és az OTI új székházát, Fejér megye restauráltatta a megyeházát. Az egyházak is nagy építkezésekkel készültek az ünnepségekre. A katolikus egyház illetékes szervezetei rendbe hozatták a püspöki palotát, a kanonoki házakat és a ciszterci rendházat is.

A nagy városi készülődésben jutott erő a szociális lakásépítésekre is. Az ONCSA-akció keretében Schmidl Ferenc és Molnár Tibor tervei szerint épült meg hamarosan 4 ház a Batthyány utcában, illetve Kotsis Ivánnal együtt tervezték a Berényi úti kislakásos telep házait.

#### IV.1.4. A Városháza átépítése

A Városháza tömbje, abban az értelemben, hogy a város 1912-ben (az új Városháza tervezetéseinek 40. évében) megvette a Zichy-palotát, az Obremayer-házat, a Kunze-házat és a Bierbauer-házat, tulajdonjogilag lényegében egységes volt. Korántsem volt az azonban építészetiileg. Hangos volt a városháza a helyhiányról, a hivatalok méltatlan elhelyezéséről és eldugottságáról szóló panaszoktól. Az idők folyamán felmerült az eredeti épületre egy új emelet húzása, új hely, sőt helyeken új épületek emelése, vagy pl. a Felmayer-ház és gyár, illetve a Magyar Király Szálló erre a célra való átalakítása is. A mai helyen, azaz az eredeti épület felhasználásával történő kialakítást 1935. szeptember 11-én határozta el a törvényhatósági bizottság.

A megvalósítás persze így is nehéz volt: Széchényi főispán szerint a pénz előteremtése, a tervezés, valamint az építkezés ideje alatti ügymenet biztosítása terén Csitáry polgármester „bűvészkedésig leleményes”-nek mutatkozott<sup>158</sup>.

A főispán a polgármester találékonyságát dicsérte dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár felkérése miatt is. Kotsis viszont Schmidl Ferencnek, a város műszaki tanácsosának tulajdonította a végül is megvalósult elképzelést: az értéktelen részek lebontása, az értékesek kibontása és kiegészítése árán a meglévő épületeket össze kell nyitni.

Az építkezés 1936 februárjától 1937 őszéig tartott. Az átépítéseket a polgármester 1936. évi jelentése szerint a júliusban kezdett hathetes építőipari sztrájk jelentősen hátráltatta. A Városháza régi épülete és a Zichy-palota között álló egyemeletes Bierbauer-házat lebontották, sarokerkélyét a városház-tömb Székesegyház felőli sarkára, kecses Madonna szobrát a belső udvarra áthelyezték. Megszűnt a Városház köz (a Székesegyház és a Városház tömb közötti átjáró), a Szent Anna köz (a régi városháza és a Bierbauer-ház közötti átjáró) és a Zichy-palota rendezetlen udvara is.

Az udvaron egykor állt történelmi emlékek közül említenek egy Csákvár-

ról származó római sírládát, illetve a Budai kapu tornya lebontását megörökítő márványtáblát, ez utóbbit 1935-ben a Szemináriumi templom falán helyezték el. A köz egymás hegyén-hátán álló, bár a legrégebbi barokk városmaghoz tartozó épületeit a Szigethy-házzal (Csemege kereskedés a Fekete Elefánthoz, Városház köz 6.), az Obermayer-házzal és az egykori Ormai kocsmával (az Ormai név az Obermayer család magyarosított neve volt), később vegyvizsgáló állomással együtt lebontották. A Zichy-palota homlokzatát mindkét irányban kiegészítették, a székesegyház felé befordították, és a főépülettel összekapcsolták. Az utcák felől minden oldalról emeletes épületet az udvar felől szinte észrevétlenül egy földszintessel bővítették<sup>159</sup>. Az így kialakított belső udvar az igazgatási épület és az új közgyűlési terem megvilágítását, a régi köz átjáró funkcióját is biztosítja, lezárva pedig látványos szabadtéri díszudvarrá alakul, ahol 1938. augusztus 18-án tartották története eddigi legfontosabb rendezvényét, a fehérvári ünnepi országgyűlést<sup>160</sup>.

Kotsis munkájának jó sajtója volt. Természetesen maga is írt a munkálatokról<sup>161</sup>, de a nagy átalakulást 30 szép képpel illusztrálva mutatta be már 1938-ban a berlini Bauwelt című építészeti szakfolyóirat Friedrich Paulsen cikkében.

Több új ház terve és több rekonstrukció is fűződik Kotsis Iván nevéhez. Egykori munkatársa, Molnár Tibor szerint a neves építész megszerette a várost és a vele járó bonyolult feladatokat, „mi pedig fáradtságot nem ismerő, minden jó célért lelkesedő önzetlenségét, mellyel – megbízásától függetlenül – igyekezett városunkat szépre hangolni, minket jó tanáccsal segíteni”<sup>162</sup>. Több épületen együtt dolgozott fehérvári munkatársaival. A múzeum régi épületének rekonstrukcióját ő tervezte, az új képtári szárny tervezése és kivitelezése pedig Schmidl Ferenc és Molnár Tibor munkája. Elmondhatjuk, hogy a megszokottól teljesen eltérő volt ekkor Kotsis itteni működése: nem az egyes épületekkel foglalkozott, hanem valóban a műemléki város egész környezetét tervezte, ehhez az átfogó koncepcióhoz talált jó társakra a helyi építésekben. (Ez ebben a korban még akkor is újdonság volt, ha egyes részleteivel, pl. a Deák áruház szecessziós részleteinek megszüntetésével, nem érthetünk egyet.)

A Városháza Kotsis Iván tervei szerint nemcsak kívülről, hanem belülről is átalakult. Az átalakítás teljes költsége elérte a 380 ezer pengőt. Mint kedves munkájáról, szóljon róla maga Csitáry polgármester: „Gyönyörűen berendeztük a városházi hivatalokat, különösen az új közgyűlési termet; a visszavonuló szobákat. A közgyűlési termet Kontuly Béla nagy freskójával – „az aranybulla meghozatala” díszítettük, itt nyert elhelyezést Árpád fejedelem és Szent István király gyönyörű kőszobra, míg a falakon – piros betűkkel – a város viharos történetét

159 Molnár Tibor emlékei az 1910-1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. 28.

160 Demeter Zsófia: Szent István dicső érdeméről. Ünnepi országgyűlés Székesfehérvárott 1938-ban. Vár VI évfolyam. 2008/4. 113-132.

161 Kotsis Iván: A székesfehérvári régi városháza helyreállítása és kiépítése. Klny. A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1939. 17-18. számából. 170-187.

162 Molnár Tibor emlékei az 1910-1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. 28.

158 Székesfehérvári Friss Újság, 1938. január 21. 2.



örökítettük meg. Módjában állt a bizottsági tagnak a város múltját megismerni. A terem kiképzése és berendezése annyira sikerült, hogy ettől kezdve a terem a városban látványosság lett. A mellette lévő visszavonuló szobát a Szépművészeti Múzeum által örök letétként adott Roskits-képekkel díszítettük. Ekkor kaptuk ezeket vissza Bécsből. A képek királyokat ábrázoltak. A falakon fel voltak tüntetve a régi fő bírák, polgármesterek, követ és díszpolgárok nevei. Ez is a város egyik látványossága volt.”<sup>163</sup> A polgármester szervezője és mecénása is volt az építkezéseknek, az ő 1938. december 28-ai megrendelésére készült el 1939 folyamán a Városházán Aba-Novák Vilmos falfestménye, melynek témája az 1938-as fehérvári események ábrázolása, s amely mai felújított állapotában ismét a Városháza látványossága. Meg kell jegyeznünk, hogy egy 1936-ban készült memorandumnak már témája volt az 1938-ra tervezett országgyűlés emlékének az újjáalakított Városházán történő megörökítése. A művész halála miatt a falfestmény befejezetlen maradt, s utóbb – Kontuly Béla megbízása ellenére – a város vezetése úgy döntött, hogy nem nyúlnak az alkotáshoz, befejezetlenül hagyják a vitézavatás jeleneteit. A felújítás is ehhez a döntéshez alkalmazkodott. 1938-ra készült több ma is látható alkotás: a fogadószoba díszítésére készíttette el a Székesfehérvári és Fejérmegyei Takarékpénztár a Pekáry gobelint, a Magyar Általános Hitelbank pedig Jeges Ernő Szent István építi a bazilikát című képét.

Pekáry István gobelinje négy nagy történelmi jelenet segítségével foglalja össze a város történelmi szerepét: Láng István egy rádióinterjújában írta le: „*alul a város címere, ebből fakad a nemzet fája... a fehérvári jog néven ismert városjogot szimbolizálja ez a címer és fa. Baloldalon a Szent István építi a bazilikát, jobboldalon II. Endre kihirdeti az Aranybullát, balra lent Székesfehérvár felszabadult a török uralom alól és jobbról lent Mária Terézia megalakítja a fehérvári püspökséget.*”<sup>164</sup> Ugyanebben a rádióinterjújában számoltak be arról a regényes történetről is, hogy a gobelint, amely a New York-i világkiállításon szerepelt, a közben kitört világháború közepette az olasz Vulkánia gőzös utolsó útján hozta haza.

Ekkor készült Kitlinger Kálmán kovácsoltvas dísze, Patrona Hungariae ábrázolása, mely a főlépcsővel szemben, és 1942-re készült el Ungvári Lajos Szószóló című szobra, mely a szépen kialakított udvaron állt. A Szószóló szobrát az országban elsőként alumíniumból öntötték. A történelem viharaiiban mindketőnek nyoma veszett. Most is keressük.

#### IV.1.5. „Fehérvár földje megnyílt és századok szólaltak meg belőle”<sup>165</sup>

Hóman Bálintnak mint az Árpád-kor neves kutatójának befolyása kellett ahhoz, hogy a püspökség kertjében ásatások kezdődhessenek. Erre már többször is feltámadt az igény, de a megvalósulás ideje csak az ünnepi évi előkészületek

sorába illesztve érkezett el. Már a millenniumi ünnepségek hatására 1898-ban felvetette Steiner Fülöp püspök az egykori Nagyboldogasszony bazilika másának felépítését, javaslata azonban visszhang nélkül maradt.

1931-ben Széchényi Viktor főispán mint a Múzeumegyesület elnöke vetette fel azt a gondolatot, hogy „*e város szentelt ősi hagyományait nemcsak lélekben kell megőriznünk, hanem gondoskodni kell arról, hogy királyi emlékei napvilágra kerüljenek*”<sup>166</sup>. 1934. október 30-án pedig Say Géza indítványozta az idegenforgalmi bizottságban a Mennybe Felvett Szűz Mária Bazilika még fel nem tárt részeinek megvizsgálását.

A múzeum nagyszabású tervet dolgozott ki: a feltáratlan és a már Henszlmann által feltárt részeket is megvizsgálják, és a romokat konzerválás után bemutatják: „*immár megindult a nagy munka egyrészt a Székesegyház restaurálásával az altemplomban az egykori királysirok elhelyezésére, másrészt a bazilika alapjának újabb feltárására, valamint a királysirok helyén emléksarnok felállítására vonatkozólag.*”<sup>167</sup> A tudományos és a városfejlesztési terveket össze kellett kapcsolni. Így ír erről a polgármester emlékiratában: „*A püspökség kertjét egy nagy ormótlan fal választotta el a Rákóczi úttól. Ennek a végében állott az egyemeletes Eisenbarth ház, melynek kertje benyúlt a Prohászka parkba is. A kincstár megvette a püspökség kertjének egy részét, a város részéről pedig átengedték a Rákóczi útnak a püspökség melletti úttestét, és csere útján megszereztük és le is bontottuk az Eisenbarth házat. Így az ásatást, melynek első kapavágásánál Shvoy megyés püspök, Hóman Bálint, az Országos Múemléki Bizottság vezetőin kívül én is részt vettem, teljes erővel megindulhatott*”<sup>168</sup>. Az Eisenbarth-ház megvételéről a város 1935-ben határozott, leszögezvén, hogy a 17160 pengős vételárral a testület meg lehet elégedve, mert a tulajdonos azt egyébként nem akarta eladni. Az ingatlanhoz tartozó udvari épületeket 1936 elején, az emeletes lakóházat pedig csak az év végén bontották le. A püspökkertben megindított ásatások ünnepélyes kapavágására 1936. április 16-án került sor<sup>169</sup>. Az ásatásokat és a rekonstrukciót Gerevich Tibor, illetve Lux Kálmán irányította.

A Múzeumegyesület a munkálatokat sajátjaként kezelte. Ennek érzékeltetésére emlitem, hogy folyóiratuk, a Székesfehérvári Szemle 1935-ös második számának belső borítóján ujjongva üdvözik a hírt: „*Megkezdődnek a székesfehérvári bazilika feltárási munkálatai*”<sup>170</sup>. A szervezőmunka élén Marosi Arnold állt.

A város és a megye vezetői is nagy lelkesedéssel kísérték a feltáráásokat. A legtöbbször, szám szerint 29-szer Csitáry polgármester vizitált. A munkák 1936. április 29-től november 6-ig, tehát 28 héten át folytak, a feltárás összköltsége 26 ezer pengő volt.

Az ásatások és a konzerválás befejezése után Lux Géza és Lux Kálmán tervei

163 Csitáry G. Emil: Emlékiratok. Székesfehérvár, 2013. 145.

164 Szent István Király Múzeum Adatára, Múzeumtörténeti adattár. 1938. Séta a királyok városában. Rádióelőadás kézírata.

165 Dormuth Árpád: Szent István emlékévk a Múzeumegyesületben. Székesfehérvári Szemle, 1938. 4.

166 uott. 2.

167 Dormuth Árpád: A Múzeumegyesület 25 éve. Székesfehérvári Szemle, 1935. I-II. 5-6.

168 Csitáry G. Emil: Emlékiratok. Székesfehérvár, 2013. 155.

169 Demeter Zsófia: Marosi Arnold közéleti és múzeumépítő tevékenységéről a Múzeumegyesület alapításának centenáriuma. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 231-243.

170 Székesfehérvári Szemle, 1935. III.-IV.

alapján készült el az a nyugodt, a célnak – ti. az emlékek bemutatásának – tökéletesen megfelelő, a városképi kérdéseket is szerencsésen megoldó épületegyüttes, amelyet mind ez ideig Romkertnek ismertünk. Érdekes és egyben jellemző is az a mondat, amelyet az ünnepi évet értékelő és összefoglaló országos kiadvány az akkor frissen megvalósult műről mond „kedves összehatású”-ként emlegetvén a romkertet. A domborműveket Madarassy Valter, a vasrácsokat Lux Géza, a háború alatt elpusztult, majd a közelmúltban rekonstruált üvegablakot, mely Szent István életének mozzanatait ábrázolja, Árkayné Sztéhlo Lili készítette. A Mauzóleum-épületben kiállított Szent István szarkofágot erre az alkalomra kapta vissza a múzeum a Nemzeti Múzeumtól. A 10 tételnyi visszaadott faragvány között első helyen „Szent István koporsója”-ként szerepelt, melynek visszaszállítását a Múzeumegyesület intézte. Aba-Novák Vilmos falfestménye legrészletesebben a Szent Jobb és a Szent Korona legendáját dolgozza fel, restaurálása és 1996-os beszentelése után ma újra látható. A falfestményeken a művész megjeleníti Berczeli Anzelm Károly versét. Aba-Novák Vilmos ezzel a festménytervvel a Szent István festészeti pályázat falfestmény kategóriájának díját nyerte el. Először az északi fal festménye készült el (a Szent Jobb legendája), majd ezt követte a déli falé (a Szent Korona története), a nyugati rész, illetve a keleti rész Szent Gellért és Szilveszter pápa történetének megjelenítésével. Az első rész megrendelője a Műemlékek Országos Bizottsága volt. Ennek a falfestménynek készítéséről a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 23-án számolt be, ám a vitézavatáson készült amatőr filmrészleten még nincsen nyoma. Somkúti Megyer híradófilmjén viszont, mely az 1938. augusztus 18-ai székesfehérvári országgyűlés elsőrendű dokumentuma, Aba-Novák Vilmos – nevét május 22-e után vitéz Aba-Nováknak illik írni – kalauzolja a kormányzót a mauzóleumban, amikor is a Szent Jobb legendáját mutatja be. Valóban jól látszik itt, hogy ez a falfestmény már ekkor kész volt, de a többi fal még üres, sőt még december 25-én is az. A többi falképet Székesfehérvár város 1938 októberében rendelte meg, és 1939. augusztus 30-án vette át, amely így mintegy 130 négyzetméteres lett, s amelynek alkotóját Say Géza „Istenáldotta magyar tehetség”-nek nevezte<sup>171</sup>. Persze, akinek nem tetszett a falfestmény, az is véleményt nyilvánított. Dr. Baróth Ernő szerint ők csak azt mondták: „Hagyd abba Novák!”

#### IV.1.6. Székesfehérvár, a szép szobrok városa

A polgármester és kiváló szakemberei az átalakított és modernizált Belvárosban mintaszerűen kiválasztott és elhelyezett szobrokat állítottak fel. 1937-38-ban hét szobor készült el, bár nem mindegyik került még ekkor a végleges helyére.

Molnár Tibor ebből a szempontból igen jelentősnek találta Say Géza közreműködését: „Szerencsénk volt! A Kultuszminisztériumban hangot és befolyást kapott Say Géza festőművész, városunk szülötte, az Ybl Miklós tervezte Vörös-

marty téri Say ház egyik tulajdonosa. Szívügye volt szép képzőművészeti alkotások szerzése szülővárosa számára. A minisztériumnak és neki köszönhető elsősorban az, hogy Székesfehérvár valóságos élő képzőművészeti tárlat lett 1930 után”<sup>172</sup>.

Láng István egy 1942 utáni rádióinterjúban Say Géza mellett Schmidl Ferenc érdemeit emelte ki: „Székesfehérvárott a szobrok elhelyezését minden műértő dicséri. Szerencsés helyzetben van Székesfehérvár, mert minden egyéni hiúságot félretéve az illetékesek minden alkalommal meghallgatják a szakemberek véleményét. Kiváló fiatal műszaki tanácsosunk, Schmidl Ferenc, kiváló érzékkel és nagy ízléssel teremtette meg a művészi környezetet. Nagyban támogatott bennünket dr. Say Géza miniszteri tanácsos úr, és kiváló szépérzéssel rendelkeznek a város volt és jelenlegi vezetői.”<sup>173</sup>

Igen fontos tanácsadó és hivatalból közreműködő volt a szobrok elhelyezése ügyében Gerevich Tibor. A szoborbizottságokban a korszak neves szobrászai is részt vettek: Pásztor János, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Medgyessy Ferenc.

A Városháza környékének és a Fő térnek az átalakítása új szobrok elhelyezését tette lehetővé. A szépen restaurált Szent Anna kápolna előtti terecskére (mely a kápolna Möller István általi 1934. évi restaurálása során elbontott előcsarnok helyén alakult ki) állították fel Ohmann Béla: Kálmáncsai prépostot ábrázoló szobrát, mely a díszkivilágítás kékesfehér fényében igazán megkapó látvány volt. Elhelyezését mai szakemberek is „szinte tökéletesnek” ítélik<sup>174</sup>. Ohmann egyébként ezzel a szoborral szerepelt a velencei nemzetközi kiállításon, s ugyancsak itt mutatták be Erdey Dezső Horthy-portróját is, amely a fehérvári Városháza számára készült.

Lux Elek Szent Imre szobra 1935 óta a Székesegyház másik oldalánál, az egykori Kiss Ferenc-ház előtt kialakult terecskén állt (ma Géza nagyfejedelem tér). Hivatalosan ezt is 1938. május 19-én avatták fel. Háborús sérülés és kalandos megmenekülés után mai helyén, az Oskola utcában 1991-től láthatjuk.

Ugyancsak Ohmann készítette a fehérvári jognak emléket állító díszkutat, az Országalmát, mely mára városunknak szinte jelképe is lett. A nagy 1938-as művek sorába illik, bár helye ekkor még üres volt, csak 1941-ben kezdték építeni, és 1943-ban adták át. Say Géza az emlékmű gondolatát igen fontosnak tartotta: „A város kellős közepébe ...nem jöhetett ide más, mint annak a fehérvári jognak jelképe, amely jogot a város az országot és a várost alapító szent királytól kapott. Az Árpádok párdúcai tartják az országalmát, a koronát és a kettős keresztet. A felírás hirdeti, hogy ez a város külön jogait Szent Istvántól nyerte. A székesfehérvári különleges öntudat és kötelesség emlékműve ez...”<sup>175</sup>. Az új szobrokat színes díszkivilágítással emelték ki.

„Valami baj van azzal a szoborral vagy képpel, ami első látásra mindenkinek

172 Molnár Tibor emlékei az 1910-1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. 50.

173 Szent István Király Múzeum, múzeumtörténeti adattára. 1938. évi doboz. Séta a királyok városában. Kézirat.

174 Kovalovszky Márta: Párhuzamos Szent Istvánok. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996. 65.

175 Say Géza: Székesfehérvár művészeti feladatai. Fehér Vár. 1942. 46-51. 49.

171 Say Géza: Székesfehérvár művészeti feladatai. Fehér Vár. 1942. 46-51. 47.

*tetszik*<sup>176</sup> – írta Schimdl Ferenc, s persze igaza is lett. Ebben az értelemben semmi baj sem volt a 10-es Huszárok emlékszobrával, a Városház téri lovas szoborral. Ezt meztelensége miatt meglehetősen ellenérzéssel fogadták a jó fehérvári polgárok. A történetet azonban messzebb, egy másik szoborral kell kezdeni.

Székesfehérvár ezredei, a 69-es Hindenburg-bakák, (emlékművük a Széchenyi utcában Bory Jenő alkotása), a 17. Honvéd Gyalogezred (emlékművük a Zichy ligetben Bory Jenő műve) és a 10. Huszárezred, a hírneves „fehérvári huszárok” voltak. A huszárok limanovai csatájának (1914. december 10.) emlékére és annak emléknapiján 1925. december 25-én avatták fel a Megyeház téren Kallós Ede alkotását, az álló huszárszobrot. A szobor környéke volt a huszárok rendszeres csapatgyűlésének színhelye. Így történt ez 1935. május 17-én is, amikor a város az I. világháború legendás vezérének, Mackensen vezértábornagy, a 10-es huszárok „ezredtulajdonosának” látogatását ünnepelte. August von Mackensen, az I. világháború tábornoka 1915 óta töltötte be ezt a tiszteletbeli feladatot.

Az idős vezér 1935-ben a 10-es huszárok egyenruhájában érkezett Székesfehérvárra, kísérte Hóman Bálint kultuszminiszter, Kozma Miklós belügyminiszter, volt 10-es huszároronagy és a német követ, Hans Georg von Mackensen, a tábornagy fia. A vendégek autón először a 69-es Hindenburg-bakák emlékművénél tisztelegtek, majd a Megyeházára mentek.

A Megyeháza előtti térre felvonult a katonai díszszázad és a budapesti I. honvédgyalogezred zenekara, a volt 10-es huszárok, a 69-es gyalogezred és a 17. honvédgyalogezred volt katonáinak 3000 főnyi csapata.

A szobor előtt Toepke Erik, a 10-es huszárok utolsó ezredparancsnoka üdvözölte a tábornagyot, majd Mackensen beszélt, beszédét Kozma Miklós, az egység utolsó ezred segédtisztje tolmácsolta, majd maga is beszédet mondott.

Az ünnepséget a Magyar Király összes termeiben bankett követte, amelyen Széchenyi Viktor mondott beszédet, mint a Mackensen-huszárok testvérezredének, a 7. számú „Vilmos császár” huszárezred egykori tisztje. Utána Kozma Miklós emlékeztetett arra, hogy 20 éve történt a gorlicei áttörés.

Mackensen a limanovai csatára emlékeztette a jelenlévőket, majd meglátogatta a szálloda más termeiben ebédelő huszárait. Délután utazott vissza Budapestre a sínautóval.

Érdekes színfoltja volt a látogatásnak, hogy a volt 10-es huszárhadnagy dr. Hübner András ügyvédnek és feleségének, Schmidlechner Annának a Mackensen-látogatás napján született meg kislánya, akinek keresztapását a vezértábornok elvállalta. A Pestre visszautazó idősebb vezér a sínautóról gratulált egykori tisztjének.

Charles A. Hübner, családja 1912. évi nemesítése után maga is Fehérvári Hübner, jelentős részt vállalt és vállal ma is a 10-es huszárok emlékeinek megőrzésében. Dédelgetett terve volt, hogy egy Csitáry-emlékmű is álljon majd Székesfehérváron. (Óhaja 2013-ban teljesült.)

A régi huszárszobor helyett maguk a 10-es huszárok akartak újat állítani, s

megrendelésükre Pátzay Pál lovas szobra 1937-ben el is készült. Szoborbizottságuk vezetőjeként Kozma Miklós 1937. február 20-án tartott szemlét Kandó Sándor festőművész társaságában a megyeháza előtti parkban, s az új szobor helyét itt jelölték ki. Pátzay alkotását a megrendelők „minden tekintetben gyönyörűnek” mondták<sup>177</sup>.

A városi polgárok szoborelles hangulatát 1937. április 28-án Bilkei Ferenc plébános kifogásai indították el<sup>178</sup>. Talán túl finoman fogalmazok, ha azt mondom, hogy a szobor meztelensége nem nyerte meg a fehérváriak tetszését. Igen nagy volt a tiltakozás ellene. 1937. áprilisában a polgármester védelmébe vette a szobrot, már egy angol lapban közölt képét is mutatta a városatyáknak. Érvei között az is szerepelt, hogy miután a szobrot a 10-es huszárok tisztikara készítette, „abba a városnak beleszólása nincs”. A törvényhatósági bizottság azonban csak arra a fenyegetésre fogadta azt el, hogy a polgármester bejelentette: Kozma Miklós elviteti Kaposvárra a szobrot, ha a fehérváriaknak nem kell. Ez jobban hatott, mint bármilyen gyengéd meggyőzés.

A Szent István szobor elhelyezési problémái miatt történt meg az, hogy a Városháza mellett állították fel Pátzay Pál szobrát 1939. december 9-én. Ugyanekkor ünnepelte az idősebb vezér, Mackensen 90. születésnapját, ezért a lovas szobor mögött a Városháza falán embernagyságú márványtáblát helyeztek el, melyen az ezredtulajdonos 1935. évi látogatásáról emlékeztek meg. Sajnos, hiába szeretnünk volna a Fehérvári Huszárok Egyesülete lelkes tagjaival együtt ezen emléktábla nyomaira akadni.

Az avató ünnepségen Kozma Miklós titkos tanácsos, a vezértábornagy képviselőjében a német birodalmi követ és Hóman Bálint mondott beszédet, aki szintén 10-es huszár volt. A szobrot mint a huszárezred ajándékát adták át a városnak. Németh Kálmánné visszaemlékezése és a fényképek tanúsága szerint édesapja, vitéz Pap Lázár állt díszőrségen, régi megőrzött huszárruhájában, ahogyan az 1935-ös koszorút is ő vitte még a régi huszárszoborhoz Pattantyús-Ábrahám filmjén. Pap Lázár részt vett azon a több hetes németországi utazáson is, amit a vezértábornagy szervezett egykori katonáinak.

Kozma Miklós az emlékmű avatásán nemcsak Fehérvárnak, hanem egyenesen a nemzeti öröklétnek adta át a szobrot. Tény azonban, hogy a város nehezen fogadta el. Ebben a szoborban nem csupán a meztelenség volt a feltűnő azonban, hanem teljességgel szokatlan elhelyezése is, aminek minősítésére ma is a bravúros a legmegfelelőbb kifejezés.

Éppen az elhelyezés kérdésében azonban összekapcsolódik a történet ismét a Szent István év nem kevésbé jelentős szobrával, Sidló Ferenc Szent István emlékművével. Mint már említettem, a Szent István szobor Székesfehérváron való felállításáról már 1894-ben szó került, sőt a kezdeményezés már 1891-ben megjelent egy hírlapi polémia keretei között. 1894. november 26-ai fölhívásában Havranek József polgármester bejelentette, hogy „*Szt. István első apostoli*

176 Schimdl Ferenc: Városszépítés. Fehér Vár. Székesfehérvár, 1942. 61.

177 Székesfehérvári Friss Újság, 1937. február 23.

178 Székesfehérvári Friss Újság, 1937. április 29.

*királyunk emléksobrának az ezredéves ünnepély alkalmával városunk területén leendő felállítása tárgyában*” a város az országgyűléshez fordult, és felhívta a polgárokat arra, hogy támogassák a kezdeményezést<sup>179</sup>.

Csak az 1938-as ünnep hozta azonban a tervet megvalósítható közelségbe. Ekkor a szoborral kapcsolatosan úgy fogalmaztak, hogy az „a nemzet ajándéka” Székesfehérvár számára<sup>180</sup>. Ennek előkészítéseként a Múzeumegyesület 1930-ban, majd 1932-ben is foglalkozott az emlékművel, igen előrelátóan a jövő városrendezés szempontjából is, hiszen az általuk javasolt helyet, a Városház teret mindvégig szabadon szerették volna hagyni e szobor számára. Felkérték tehát a polgármestert, hasson oda, hogy a kisgyűlés mondja ki, „a Városházteret addig is, míg e tekintetben végérvényesen megállapodik, fenntartja a Szent István szobor számára és megőrzi mindattól, ami e terv véghezvitelében megakadályozná”<sup>181</sup>.

A szoborállítás tervét Hóman Bálint felvetésére Darányi miniszterelnök terjesztette a kormányzó elé, aki támogatta azt. E támogatásért egyébként a város törvényhatósága köszönetét fejezte ki. 1937. március 4-én leírták a pontos megrendelést is, amelynek megvalósításával 1937 januárjában Sidló Ferencet bízták meg: „A miniszterelnök az emlékművet a városháza előtti téren tervezi felállítani lovasszobor alakjában, mellékalakok és reliefek nélkül, másfélszeres természetes nagyságban, vörös márvány talapzaton”<sup>182</sup>.

A Szent István Szoborbizottság 1937 elején alakult Hóman Bálint vezetésével. A bizottsági tagok a szobor mintáját március 11-én tekintették meg Budapesten. Ekkor állapodtak meg abban, hogy a művész a végleges művet csak azután kezdi készíteni, amikor a helyét már eldöntötték. A helyszín kiválasztásához a Nemzeti Színház díszletműhelyében egy a tervezettel azonos nagyságú kulisszát készítenek, ezt viszik el a helyszínre, megnézendő: a Zichy-ház előtt a járdánál, vagy a Püspökkút helyén álljon-e a szobor. Itt érdemes megjegyezni, hogy a papírmásból készített, „kásírozott” szobor-makett használata nem volt már újdonság, hiszen a Wathay-szobor tervezésekor, 1935-ben is ilyet használtak.

A szoborállítás ügye a kisgyűlés előtt kavart vitákat. A kormány 80 ezer pengős költségvállalását megnyugodva fogadták, de most az elhelyezés miatt támadt vita. Freud Manó bankigazgató joggal vetette fel, hogy a szobor számára kiszemelt hely, Bory Jenő Püspökkútjának a helye nem felel meg, mert ekkor csak az lenne a szerepe, hogy a kocsik kerülgessék. Van is ebben a megjegyzésben igazság, hiszen ekkor még balra hajts volt, az európai gyakorlatnak megfelelő jobbkéz-sabályt csak 1941-ben vezették be Magyarországon.

A szoborbizottság számára a kulisszát végül is az Operaház műszaki osztálya készítette el, és az első próbát 1937. április 27-én tartották Tolnay Béla scenikai főnök irányításával. Erre az időpontra az 1928-ban felállított Püspökkutat lebontották,

és elszállították. A kulisszát ennek helyén állították fel, s a bizottság ezt a helyet, a Városház tér Rákóczi úti torkolatát választotta. Ettől függetlenül október 30-án ismét útra kelt a kulissza, a Városház tér több pontján megnézték, de nagyon bölcsen úgy határoztak, hogy a romkert ásatásai teljes befejezéséig nem döntenek: „mert nincsen kizárva, hogy a szobrot esetleg itt állítják fel”, tehát az ásatásoknál<sup>183</sup>.

Jellemző, hogy az 1938-ra tervezett székesfehérvári diákútrák céljára készült, 1938 tavaszán kiadott vezető a Városháza terén állónak említi a Szent István szobrot, holott az akkor még sehol sem állt.

A tavasz beköszöntével újra a lapok címlapjára került a szobor ügye, mégpedig a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 30-i lapszámában, ahol a múzeumegyesület közgyűléséről számoltak be. Az újságíró olyannyira jó érzékkel ismerte fel, hogy Marosi Arnold véleménye fontos, hogy cikkében a szobor elhelyezésével kapcsolatos véleményét teszi meg a legfontosabb tárgynak, holott a közgyűlésről szóló hivatalos jegyzőkönyv erről egy szót sem szól. Marosi tehát az ásatási területen való szoborállítást lehetetlennek, a Zichy ligetit helytelennek, a Városház térít (a Felmayer-ház előtt) lehetségesnek tartotta, de ideálisnak csak azt, ha a Megyeháza előtti téren állítják fel. Az új javaslatot Hóman Bálint megfontolandónak ítélve, bizottság kiküldését határozta el. Hamarosan a művész is bemutatta a szobor teljes nagyságú gipsz modelljét. A bizottság, mely 35 tagból állott, június 20-án minden szóba jöhető helyszínen felállította a kulisszát. Ennek alapján a vármegyeháza előtti tér mellett döntöttek, úgy, hogy leszögezték: a szobor mögötti platánfát nem szabad kivágni, csupán az emlékmű előtti akácfák eshetnek áldozatul. Ezzel a Szent István szobor „révbe ért” volna, azonban tudjuk, hogy a 10-es huszárok már ezelőtt ide tervezték régi szobruk helyére az újat, Pátzay alkotását. Újabb és nehéz tárgyalások kezdődtek tehát, és persze újabb kulissza, immár a huszáremlék makettjével, míg végül a két szobor helyet cserélt. Még szerencse, hogy felállításuk előtt! A 10-es huszárezred szoborbizottsága nevében a hozzájárulást Toepke Erik nyugalmazott ezredes adta meg.

Bándy Jánosné, Schmidl Ferenc leánya emlékszik arra, hogy az Aranybulla emlékmű környékén nézték mint gyerekek a Szent István szobor érkezését. „Nyitott hosszúplatós kocsin, nagyon lassan hozták be a Budai úton a teljesen kész szobrot. A koci mellett 6-8 ember ment gyalogosan hosszú póznákkal, azokkal emelgették fel a villanyvezetéseket, hogy alatta átférjen a szobor”. Kovács Nagy Antalné már a Zita királyné úton nézte a szállítást. Így emlékszik a vadgesztenyefák között érkező szoborra: „ahogy érkeztek Pest felől, arról szinte fekete volt az ég a felhők-től, a Belváros felől viszont szépen sütött a nap. Sohasem felejttem el azt a látványt, ahogy szinte tündökölt a sötét ég előtt a frissen öntött szobor. Maga Sidló is ott volt, időnként leszállt a kocsiról. Az oldalt gyalogló emberek a szobrot kötelekkel tartották. Amint megérkeztek a Megyeháza elé, hatalmas zápor zúdult le, de utána gyönyörű nyári este lett, s tovább már reflektorok fényénél dolgoztak.” A szoborállítás látványosságáról a helyi sajtó naponta számolt be, ezekből a cikkekből tudjuk meg, hogy nem csupán a lovasszobor, hanem Moiret Ödön Nagy Lajos szobra is szinte az utolsó percben került mai helyére.

179 Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története. Székesfehérvár, 1998. 191-192.

180 Székesfehérvári Naptár...1938. évre. 62. évf. Székesfehérvár, Számmer Imre Utóda Pannónia Nyomdavidallat. 1937. 24.

181 Szent István Király Múzeum Adattára, Múzeumtörténeti adattár, Marosi Arnold levele a polgármesterhez, 1930.; Titkári jelentés, 1932. május 22.; Kovalovszky Márta: Párhuzamos Szent Istvánok. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996. 65.

182 Székesfehérvári Friss Újság, 1937. március 4.

183 Székesfehérvári Friss Újság, 1937. október 31.



A Szent István szobor Fehérvárra érkezésének látványa irodalmi alkotást is ihletett. Jávor Ottó Körmenet Csikváron című írása szól az eseményről. „És halálának 900. évfordulóján megjelent Szent István. Hatalmas, igazságosztó tekintettel. A szőlőhegy felől jött. Az emberek megálltak az országút szélén, levették kalapjukat, sokan szívük szerint le is térdeltek volna. István király nem hederített rájuk, csak vonult óriási, nagycsontú lován a Belváros irányába. Olyan magas volt, hogy átnézhetett a földszintes házak tetején, de ő csak a kezében tartott keresztet nézte merően. Másik kezében kardját markolta...A gyermekkocsiban felsírtak a csecsemők, a járókelők közül sokan a fal mellé húzódtak, mintha attól tartanának, rájuk omlik valami. A király pedig ment, vonult végig a városon, egyre magasabban, mintha a levegőben úszna, és nem vette le szemét a keresztről. Tizenkét villámszarvú ökr lépkedett előtte”<sup>184</sup>.

A szoborállítás ügyének epilógusához tartozik még az a polémia, amely Bory Jenő Püspökkútjának visszahelyezésével foglalkozott 1939-ben. A felvetést ismét jogosnak kell nyilvánítanunk, hiszen a Püspökkút Városház téri helyére ekkor még szobor nem került, a vasútállomás előtt pedig az alkotó szerint sem volt jó helyen. Fő érve az volt, hogy a díszkút mit sem ér, ha vízhez nem lehet jutni általa, a Városháza előtt pedig az eredeti kútra telepítették a szobrot. Nos, a kút szerepet az Országalma 1943-tól betöltötte ezen a helyen, de a Püspökkút nem került ide vissza. A vasútállomás előtti mélyített parkot díszítette, majd 1972-ben helyezték el mai helyére, a Piac tér szépen kibontott várfala elé.

Nem tudtam itt most minden 1938-ra készült szoborról szót ejteni, s van olyan, amelyet már másutt említettem. Fontosnak tartom azonban e szobrok ismertterjesztő funkcióját. Láng Hugó lényegesnek tartotta maga is és édesapjától, Láng Istvántól is mindig azt hallotta, hogy az 1930-as évekbeli szoborálítási folyamatnak igen nagy hatása volt a fehérvári lokálpatriotizmus felélesztésére. „Ezekről az emberekről, mint Varkocs, Wattay, Kálmáncsai ezelőtt senki sem tudott, senki sem hallott. Most fedezték fel, hogy a nagy királyokon kívül is lehet nekünk, Fehérváriaknak fontos történelmi személyünk, s róluk nekünk kell megemlékezni, rájuk nekünk lehet büszkének lenni!”

#### IV.1.7. A Szent István Ünnepi év emlékezete

Az ünnepi év eseménytörténetét a korabeli sajtó, a filmhíradó, a Szent István év kiadványai (Szarka és Láng<sup>185</sup> műve, Moravek országos összefoglalója<sup>186</sup>, Tóth Károly leporellói, Láng István hivatalos krónikája<sup>187</sup>) és a visszaemlékezők is

bőségesen megörökítették<sup>188</sup>. (Tegyük hozzá: az 1988-as, majd a 2013-as Szent István évek is bőségesen utaltak az 1938-as emlékévre.)

A városfejlesztés szempontjából kiemelkedtek azok a helyszínek, amelyeket éppen az ünnepi évre tekintettel fejlesztettek: a Romkert, az újjáépített Városháza, a nemzet ajándékaként átadott Szent István szobor az átrendezett Megyeház téren, a Szent István Központi Elemi Iskola<sup>189</sup>, vagy az ekkor még csak tervezett Vitézi Székház. A városházán nyílt meg az ünnepi év 1938. január 17-én. A frissen kialakított Romkertben tartották a vitézavatást, a királýsírok beszentelésére augusztus 13-án, a Romkert hivatalos felavatására augusztus 18-án került sor<sup>190</sup>. 1938. június elsején a Fehérvárra látogató Szent Jobb jelenlétében innen indult Prohászka Ottokár püspök újrateremtési szertartása, melyet a közben felépült Prohászka emléktemplomban fejeztek be.

A Városháza új közgyűlési termének csodájára jártak a fehérváriak: a megnyitáskor néhány látogató napot is be kellett iktatni a polgárok számára. Különös érdeklődés övezte a Városháza új díszudvarát, melyet bezárva alakították ki története legjelentősebb eseményének, az 1938. augusztus 18-án tartott országgyűlésnek a helyszínét<sup>191</sup>.

Közben ünnepelt a tankerület, az iskolaigazgatók, az óvónők, a városvezetők, sportolók, katonák és dalosok: az eseményekkel, versenyekkel és találkozókkal zsúfolt évben sokan csodájára jártak az újjáalakult Fehérvárnak.

A fehérváriak máig szívesen emlékeznek erre a korra, amely felmutatott valamit a régi dicsőségből, valamit, amiből erőt meríthetett, s olyat is, amit saját hasznára tudott fordítani. Véleményem szerint éppen ez a kettősség a siker forrása.

1936-ban, még az ünnepi Szent István év előkészületeit ecsetelve a polgármester fogalmazza meg: a sok munka „1938-ra nemcsak méltó keretet fog biztosítani az ünnepek számára, hanem erős alapokat is rak le a jövő Székesfehérvára számára”<sup>192</sup>.

Hozzáértő városszervező és a korabeli közélet mindennek a jelentőségét ugyanígy látta. De meglátta az újdonságot a messziről jött tudósító is. Márai Sándor írt tudósítást a fehérvári országgyűlési hangulatról a Pesti Hírlapban Alba Regia ünnepel címmel: „A város lámpalázás, zsúfolt és izgatott. Az utcákon díszruhás rendőrkordon, a Szent István szobrot még nemzeti színű leplek takarják ...Székesfehérvár olyan e napon, mintha újjáépítették volna.”<sup>193</sup> Mert valóban így történt.

184 Megjelent az Élet és Irodalomban, 1969. augusztus 16. és Fejér Megyei Hírlap, 2000. május 27. 7. Kötetben: Jávor Ottó: Imádság karácsonykor. szerk.: Mohácsy Károly. Székesfehérvár, 2000. 135-137.

185 Szarka Géza – Láng István: Székesfehérvár ünnepi éve - 1938. Székesfehérvár, 1939.

186 Moravek szerk. A Szent István emlékévk. Budapest, 1940.

187 Láng István: Székesfehérvár Szent István évi ünnepe. Kézirat a Szent István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében. é. n.

188 Demeter Zsófia: „Hamupipőkéből tündérkirálynő.” A média és a nyilvánosság szerepe Székesfehérvár modern nagyvárossá fejlesztésében. Alba Regia 41. Székesfehérvár, 2012. 187-194.

189 Demeter Zsófia: Tanügyi kiállítás Székesfehérvárott 1938-ban. Neveléstörténet. 5. évf. 1-2 szám. 2008. 146-148.

190 Demeter Zsófia: A Romkert nagy napjai 1938-ban. In: Gärtner Petra szerk.: Szent István Király bazilikájának utóélete. A Középkori Romkert 1938-tól napjainkig. A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 56. szám. Székesfehérvár, 2016. 49-57.

191 Demeter Zsófia: Szent István dicső érdeméről. Ünnepi országgyűlés Székesfehérvárott 1938-ban. Vár VI évfolyam. 2008/4. 113-132.

192 Csitáry és Kerekes beszámolója a Törvényhatósági Bizottság előtt. 1936. szeptember 22. Szent István Király Múzeum adattára. Múzeumtörténeti adattár.

193 Márai Sándor: Alba Regia ünnepel. Pesti Hírlap, 1938. augusztus 20. idézi Moravek szerk., i. m. 1940. 169.

## V. Bibliográfia

- A Foederatio Americana Székesfehérvári Konventjének ügyrendje. Debreczeni Nyomda. Székesfehérvár, 1928.
- ADY ENDRE: Nótázó vén bakák. A halottak élén (1918) című kötetből
- BAKOS MIKLÓS: A Foederatio Americana. In. Mollay Károly szerk.: Schwartz Elemér emlékére. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest, 1991. 75-80.
- BALANYI GYÖRGY – SCHÜTZ ANTAL szerk.: Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. Kiadja a Szent Imre herceg 900 éves jubileumi ünnepségeit rendező főbizottság Központi Irodája. Budapest, 1930.
- BALASSA BRÚNÓ szerk.: Fehérvári iskola-hét 1938. Székesfehérvár, 1938.
- BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. História Könyvtár I. Budapest, 1993.
- BEKE MARGIT szerk.: A Magyar Katolikus Püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyve 1919-1944 között. München – Budapest, 1992. I.
- BERZA LÁSZLÓ főszerk.: Budapest lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993. I-II.
- BEZDEK JÓZSEF szerk.: A Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Ybl Miklós Reáliskola LXXVI. Értesítője az 1929-1930. tanévről. Székesfehérvár, 1930.
- BÖLCSKEY ÖDÖN: A ferencrendiek székesfehérvári Szent Imre temploma. Debreczeni István könyvnyomdája, 1930.
- BÖLCSKEY ÖDÖN: Visszaemlékezés Szent Imre hercegre. Fejérmegyei Napló. 1930. június 1.
- CSITÁRY G. EMIL: Emlékiratok. Székesfehérvár, 2013.
- DEMETER ZSÓFIA – GELENCSE FERENC: Székesfehérvár Anno... Pillanatképek egy város életéről. Az István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 38. szám. 229 pp. Székesfehérvár, 1990.
- DEMETER ZSÓFIA: „Alba Regia él és ünnepel”. Az 1938-as Szent István-év Székesfehérváron. Honismeret. XXVIII. évf. 2000/4. 9-44.
- DEMETER ZSÓFIA: A Szent István Emlékév Székesfehérváron. Magyar Múzeumok 2001/1. 30-32.
- DEMETER ZSÓFIA – GELENCSE FERENC: Örvendezz, királyi város. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 51. Székesfehérvár, 2002.
- DEMETER ZSÓFIA: Hóman Bálint és a székesfehérváriak. In. Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 2004. 62-88.
- DEMETER ZSÓFIA: „Szent Imre, Isten leventéje” In.: Lőrincz Tamás szerk.: Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről. Szent Imre Templom. Székesfehérvár, 2007. A szent Imre jubileumi év. 125-162.
- DEMETER ZSÓFIA: Szent István dicső érdeméről. Ünnepi országgyűlés Székesfehérvárott 1938-ban. Vár VI évfolyam. 2008/4. 113-132.
- DEMETER ZSÓFIA: Tanügyi kiállítás Székesfehérvárott 1938-ban. Neveléstörténet. 5. évf. 1-2. szám. 2008. 146-148.
- DEMETER ZSÓFIA: A szent Imre jubileumi év 1930-ban. Alba Regia 37. Székesfehérvár, 2008. 7-39.
- DEMETER ZSÓFIA: Marosi Arnold közéleti és múzeumépítő tevékenységéről a Múzeumegyesület alapításának centenáriuma. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 231-243.
- DEMETER ZSÓFIA: Székesfehérvár fejlődése a két világháború között. In. Entz Géza Antal szerk.: Magyarország műemlékei, Székesfehérvár. Budapest, Osiris, 2009. 87-99.
- DEMETER ZSÓFIA: „Nemcsak jogai voltak e városnak királyiak, de emlékei is azok”. Székesfehérvár fejlesztése a Szent István-év előkészületei idején. Bástya 9. Székesfehérvár, 2009. 105-130.
- DEMETER ZSÓFIA: „Volt valaki...” Hóman Bálint, a modern várospolitikai székesfehérvári támogatója. In.: Ujváry Gábor szerk.: Történeti ártértelek. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 256-269.
- DEMETER ZSÓFIA: „Hamupipőkéből tündérkirálynő.” A média és a nyilvánosság szerepe Székesfehérvár modern nagyvárosi fejlesztésében. Alba Regia 41. Székesfehérvár, 2012. 187-194.
- DEMETER ZSÓFIA: A Romkert nagy napjai 1938-ban. In: DORMUTH ÁRPÁD: A Múzeumegyesület 25 éve. Székesfehérvári Szemle, 1935. I-II.
- DORMUTH ÁRPÁD: Szent István emléké a Múzeumegyesületben. Székesfehérvári Szemle, 1938.
- FARKAS GÁBOR főszerk.: Fejér megye kézikönyve. CEBA Kiadó, 1997.
- FARKAS GÁBOR: Fejér vármegye történeti archontológiája. Alba Regia, XXIX. 2000. 137-157.
- FARKAS GÁBOR: Gazdasági, társadalmi és kulturális szerkezet Székesfehérváron. 1919-1941. Kézirat, SzVL. XV. 5. Kézirattár 445.
- FARKAS GÁBOR: Hóman Bálint és a modern jobboldali politika érvényesülése Székesfehérváron 1932-1935. In.: Ujváry Gábor szerk.: Történeti ártértelek. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 247-256.
- FARKAS GÁBOR: Polgármester és városa. A polgárosodás folyamatai. Komárom, 1999. 47-52.
- FARKAS GÁBOR: Várostarténeti tanulmány. Székesfehérvár a két világháború között. Alba Regia 38. Székesfehérvár, 2009. 81-127.
- GÄRTNER PETRA szerk.: Szent István Király bazilikájának utóélete. A Középkori Romkert 1938-tól napjainkig. A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 56. szám. Székesfehérvár, 2016. 49-57.
- HÓMAN BÁLINT: Bevezető. Fehér Vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: Szarka Géza. Székesfehérvár, 1942.

JÁVOR OTTÓ: Imádság karácsonykor. szerk.: Mohácsy Károly. Székesfehérvár, 2000.

KAZAI VIKTOR: „Zavaros” panama. Dr. Zavaros Aladár, Székesfehérvár polgármesterének büntetőpere. ACTA, 2004. 123-158.

KOTSIS IVÁN: A székesfehérvári régi városháza helyreállítása és kiépítése. Klny. A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1939. 17-18. számából.

KOVALOVSKY MÁRTA: Párhuzamos Szent Istvánok. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996.

LÁNG ISTVÁN: Székesfehérvár Szent István évi ünnepei. Kézirat a Szent István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében. é. n.

LAUSCHMANN GYULA: Székesfehérvár története. Székesfehérvár, 1998.

MAGONY IMRE: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995.

MÁRAI SÁNDOR: Alba Regia ünnepel. Pesti Hírlap, 1938. augusztus 20. Molnár Tibor emlékei az 1910-1980-as évek

Székesfehérvárra. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára.

MORAVEK szerk. A Szent István emlékévk. Budapest, 1940.

PLAVITS M. FREMIOTA: „István király árva népe, te is hajtsd meg homlokod...” A Székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Értesítője az 1937-38. iskolai évről. Székesfehérvár, 1938. 3-7.

SAY GÉZA: Székesfehérvár művészeti feladatai. Fehér Vár. 1942. 46-51.

SCHMIDL FERENC: Városszépítés. Fehér Vár. Székesfehérvár, 1942.

SCHNEIDER MIKLÓS – JUHÁSZ VIKTOR: Fejér vármegye. Magyar Városok és vármegyék monográfiája. Budapest, 1937.

SZARKA GÉZA – LÁNG ISTVÁN: Székesfehérvár ünnepi éve - 1938. Székesfehérvár, 1939.

UJVÁRY GÁBOR: Két dudás egy csárdában. Hóman Bálint és Gerevich Tibor barátságának első éve. In: Ujváry Gábor szerk.: Történeti ártértek. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 165-201.

## VI. Képek



1. kép – Székesfehérvár belső területének térképe 1930.







4. kép – A Fő tér Bory Jenő püspökkútjával (állították 1928-ban), a Deák áruházsal és az akkori Kórház utca, valamint a Várkörút találkozásánál állt neológ zsinagógával. A püspökség kerítésével szemben 1930-ra alakították ki a Bazilika teret, ahol a régi épületből fennmaradt oszlopokat helyezték el. 1938-ra az áruházat átalakították, a püspökkutat elhelyezték.



5. kép – Képeslap a neológ zsinagógáról a bazilika oszlopaival díszített terecskéről. Baloldalt látszik az Eisenbarth-ház, a II. világháború után lebontott zsinagóga mellett pedig a tűzoltóság épülete.



6. kép – A Várkörútról 1936-ban a Prohászka park magasságában készült Tóth Károly felvétele. A bírósági palota mellett már áll az 1932-ben felavatott evangélikus templom (Sándy Gyula terve)



7. kép – A Téli Gazdasági Iskolát 1928-ra építették fel (ez a mai Arany János iskola)



8. kép – 1929-ben állították az I. világháborús hősi emlékművet, amelyet csak a Szigeti-ház lebontása után egészítettek ki a fekvő katonával.



9. kép – Országos Szent Imre ünnep Székesfehérváron 1930 június 1.  
Glattfelder Gyula, csanádi püspök szentbeszédet mond  
a Püspökkút mellett felállított szószékről.



10. kép – Szent István hermája a székesfehérvári országos  
Szent Imre ünnepen, 1930. június 1.



11. kép – Zichy  
Gyula kalocsai  
érsek mutatta be a  
szentmisét  
a Szent Imre  
ünnepségen 1930.  
június elsején.



12. kép – Lux  
Elek Szent Imre  
szobra 1935 után  
a Székesegyház  
melletti téren állt  
(ma a Szent Imre-  
templom mögött).



13. kép – A Városháza átépítése a Bierbauer-ház bontásával  
kezdődött meg 1936-ban.





14. kép – Az 1938-as ünnepi évre átépített városháza a Fő utca felől.



15. kép – A Villanytelep Páva Jenő igazgatása alatt, az 1930-as években kibővített irodaháza. (Molnár Tibor felvétele)



16. kép – Rádiótelep épülete 1925-ben



17. kép – Az 1934-ben átadott modern városi strandfürdő. A háttérben még a régi korcsolyapálya melegedője látszik; ezt később átépítették.



18. kép – Országzászló tér modern házsora (Grünfeld- és Galla-ház) az avatás alkalmával 1936-ban



19. kép – Az országzászló avatása 1936-ban. A mai tér úgy alakult ki, hogy az ereklyés országzászló mögött és oldalt álló épületek megsemmisültek a II. világháborúban



21. kép – A vitézavatás délutánján adták át a központi elemi iskolát. A téren még áll a régi mázsaház, melynek helyére tették le az úrinők otthonának alapkövét.



20. kép – 1938. május 22-én a frissen kialakított romkertben az ünnepi év első jelentős országos ünnepségét, a vitézavatást rendezték



22. kép – Az 1938. augusztus 18-ára, az ünnepi országgyűlésre feldíszített várháza díszudvara





23. kép – Sidló Ferenc 1938. augusztus 18-án felavatott Szent Istvánt ábrázoló lovasszobra



24. kép – ONCSA házak a Berényi út mellett (Tóth Károly felvétele)



25. kép – Molnár Tibor saját tervezésű lakóháza a Várkörúton épült 1934-ben



26. kép – Az új közbúgóhidat 1937-ben adták át (Králik, Rimanóczy, Farkass és Szabó munkája). Molnár Tibor felvétele.



MŰHELYTANULMÁNYOK  
A MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIÁHOZ

*MEGJELENT FÜZETEINK:*

Jakab Réka:  
Veszprém város 18. századi történeti topográfiája

Szűts István Gergely:  
Veszprém ipar- és térszerkezeti változásai a 20. században

Lővei Pál:  
Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez

Héczey-Markó Ágnes:  
Az egri volt Irgalmasrendi templom és kolostor,  
a mai a Markhot Ferenc Megyei Kórház műemlék épülete

*ELŐKÉSZÜLETBEN:*

Somorjay Sélysette:  
A műemléki inventarizáció elvei és módszerei, illetve gyakorlata  
az OMvH/KÖH 1996–2007 közötti tevékenységében

Fejérdy Tamás:  
A francia „műemléki topográfia” – L’Inventaire général  
du Patrimoine culturel

Giber Mihály:  
Az egri vár története

